

DEBRECZENI ATTILA

A *Tövisek és virágok* kötetkompozíciója és szöveghálója *

Kazinczy Ferenc az 52. életévébe lépve lett elsőkötetes költő, mikor 1811 elején megjelent a *Tövisek és virágok*. Még egy versgyűjteménye látott napvilágot ezen kívül, 1813-ban a *Poétai berek*, Dayka Gábor költeményeinek általa sajtó alá rendezett kiadásához csatoltan, így önálló verseskötetként az első egyben az utolsó is volt. A vékony kis kötetecske kanonikus rangra emelkedett a magyar irodalomtörténetben mint a nyelvújítási harcok megindítója. Sokat írtak róla sokféle vonatkozásban, a *Tövisek és virágok* mint kötet elemzésére azonban eddig nem került sor.¹ A jelen dolgozatban először a kritikai kiadás² eredményeinek összefoglalásával áttekintjük a kötet megszületésének és kiadásának körülményeit, illetve a szövegcsoport további formálódását, feltárva a későbbi kanonizálódást meghatározó tényezőket. Az értelmezés a kötetkompozíció és a szövegkapcsolatok elemzésén alapul. Előbb a versciklus kompozíciós elveinek, szerkezeti elemeinek áttekintésére kerül sor, majd a kötet versekhez fűzött magyarázataiból kiindulva az epigrammák utalásrendszerének és szöveghálójának felfejtése következik, végül mindezt a kötetet közvetlenül körülvevő testvérszövegekkel olvassuk össze.

* A jelen tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében jött létre. – A dolgozat megírását a Debreceni Egyetem EFOP-3.4.3-16-2016-00021 pályázata tette lehetővé.

¹ A szakirodalom szemlészésétől és a tételes reflexióktól épp ezért eltekintettünk, csak konkrét szöveg hely átvétele vagy vitatása esetén hivatkozunk lábjegyzetben, s itt összefoglalólag jelezzük, hogy a jelen tanulmány készítése közben legtöbbször BÍRÓ Ferenc, CSETRI Lajos, FRIED István és GERGYE László munkáit forgattuk, valamint hogy a dolgozat megírásához inspirációt jelentett Dávidházi Péternek a Kazinczy-versek kritikai kiadásáról írott recenziója. BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború*, Bp., Argumentum, 2010; CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990; FRIED István, *Kazinczy Ferenc grammatikai és aestheticai epigrammái* = F. I., „Aki napjait a szépnek szentelé...”: *Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből*, Sátoraljaújhely – Szeged, Kazinczy Ferenc Társaság, 2009, 51–70; FRIED István, *Kazinczy kérdései a purizmusról, a nyelvről, szokásról és a német klasszika: A Tövisek és virágok – tágabb kontextusban* = F. I., *Kazinczy Ferenc műfajai és műfajközisége*, Sátoraljaújhely – Szeged, Kazinczy Ferenc Társaság, 2019, 107–130; GERGYE László, *Műzsák és Gráciák között: Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet*, Bp., Universitas, 1998, 52–71; DÁVIDHÁZI Péter, *Egy klasszikus életmű korszerű feltárása*, It 2018/4, 438–457.

² KAZINCZY Ferenc, *Költevények*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018, I. Szövegek, II. Jegyzetek (a továbbiakban: KazKölt). Kazinczy verseit a következőkben hivatkozás nélkül innen idézzük, s a felhasznált filológiai adatok is innen valók.

Alakulás- és önértelmezés-történet

A szövegcsoport keletkezése és formálódása

A karcsú, nyolcadrét kötet az oldalszámozás nélküli címlappal, tartalomjegyzékkel együtt 56 oldalt, azaz pontosan három és fél ívet tesz ki: bő két ívet foglal el a 43 vers, melyeket jegyzések, kommentárok követnek. A kéziratot Kazinczy 1811. január 9-én küldte Széphalomról Sárospatakra cenzúráztatni, majd nyomtatni, s a kész példányokat február 24-én már kézhez is vette. A külső borítóhoz Pesten készítettett metszet kétszáz példánya azonban csak március végén érkezett meg hozzá, így ezek terjesztése késedelmet szenvedett. A versek többsége, 33 darab közvetlenül a kötet nyomdába küldése előtt, 1810. október 29. és 1811. január 9. között, tehát bő két hónap alatt íródott. A többi tízből hat epigramma 1809–1810 fordulóján keletkezett, egy 1810 márciusában, kettő 1808 végén, egy 1807-ben.

Nem a korábbi termésből válogató gyűjteményes kötetről van tehát szó (mint amilyen a *Poétai berek*), hanem Kazinczy – némileg szokatlan módon – egy tervezett kötet számára írta verseit. Először százat, majd ötvenet akart, de 43 elkészülte után már nem halasztotta tovább a kiadást. A kötet terve először 1810 novemberének legelején fogalmazódott meg benne, s ettől kezdve célirányosan dolgozott a kötetbe szánt epigrammák megírásán. A terv megszületése és a nyomdába adás közötti csekély időt tekintve e kötetre is érvényesnek látszik Fried István *Poétai berekről* tett megállapítása, mely szerint tehát a *Tövisek és virágok*at is „szinte hirtelen ötletből született könyvecskének” tarthatjuk.³

A kötet megírásával és megjelentetésével létrejött szövegcsoport húsz éven keresztül, egészen a Kazinczy halálát megelőző hónapokig folytonos átalakulásokon ment keresztül különféle kiadási tervek kapcsán, de ezek egyike sem valósult meg. Először 1815–1816 fordulóján kezdett Kazinczy a *Tövisek és virágok* második kiadásának gondolatával foglalkozni, több ellene irányult ekkori támadással összefüggésben. Tervezte alapvetően az első kiadást követte, noha a versek közül néhányat kihagyott és új darabokat is beválogatott, továbbá belefogott egy nagyobb, tanulmányyszerű kommentár készítésébe. Említést tett kiadási tervéről 1817-ben és 1819-ben is, ez utóbbi alkalommal *Virágok és gyomok* címmel. A pálya vége felé négy gyűjteményes összeírása készült az epigrammáknak, melyekből ekkorra már kivált és önállósodott az *Arczképek* egysége: 1825-ben és 1826-ban *Forgácsok*, 1828–1830 és 1830–1831 körül pedig *Grammatikai Epigrammák* címmel tervezte kiadni ezeket, ez utóbbi két alkalommal költői életműkiadása részeként.

Az életműkiadás gondozására vállalkozó Toldy Ferenc nem tartotta helyesnek sem az epigrammák folytonos újraírását, sem a gyűjtemény átnevezését: „Nem maradhatna-e

³ FRIED István, *Az érzékeny neoklasszicista (Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül)*, Sátoraljaújhely – Szeged, Kazinczy Ferenc Társaság, 1996, 48. A *Tövisek és virágok* keletkezésének itt említett sajátosságaira már CZIFRA Mariann is felhívta a figyelmet: *Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Bp., Ráció, 2013, 15–34.

meg a »Tövissek és Virágok« e collectív címe? Híres munkák rebaptisátiója, úgy hiszem, nem célirányos. E néven ismeri e nevezetes könyvet a publicum; s mint ilyen az poesisunk, sőt nyelvünk historiájában oly factum volt, melytől ezt megfosztani nem szabad.”⁴ Válaszában Kazinczy egyetértését jelezte, de a későbbiekben sem e javaslat szellemében járt el. Toldy viszont Kazinczyt nem követte, mikor halála után kiadta verseit, mert az eredeti cím alatt az eredeti kompozíciót és szövegeket közölte, az idézett levélben megfogalmazott kultikus szemlélet jegyében. E megközelítésmód érvényesült Toldy későbbi irodalomtörténeti munkáiban is, máig ható érvénnyel meghatározva a *Tövissek és virágok* kanonikus helyét és jelentőségét.

A kötet kanonikus helyének kijelölése

Toldy értelmezése nem független Kazinczytól, ahogy más esetben sem, hiszen öntudatlanul is igen nagy mértékben épített mindarra, amit Kazinczyval való kapcsolata alapján, illetve hagyatéka gondozásával Kazinczyról tudott. Kazinczy egy 1823–1827 között készült, feltehetően Toldyhoz kötődő kiadási tervet leíró és magyarázó feljegyzésében már ott találjuk a *Tövissek és virágok* utóbb átörökített értékelésének a lényegét: „1808ból jövén Bécsből, ’s egyedül ülve szekerebben, Literaturánk lassú előmenésén törődvén, az a’ gondolat szálla-meg, hogy czivakodást támasszak Iróink közt, hogy virrongásuknak az a’ haszna legyen, a’ mi volt a’ Bodmerének Gottschédal. A’ ködöt felhőket, a’ mennydörgés és a’ vihar verhetik-el legkönnyebben. Nyerges Ujfaluban egygy éjjel írtam Verseginek Aglajáját tartva szemem előtt ezt: Jót ’s jól etc. Kis tüzelt többekre. Igy szaporodtak Epigrammjaim.”⁵ A megformált jelenet nagyon plasztikus: a magányosan utazó Kazinczyban megszületik a hazai literatúra német mintára, vitákkal való felrúzásának gondolata, amely vitákat epigrammáival tervez kirobantani.

Ha szikár adatszerűségében tekintjük ezen önértelmező visszaemlékezést, akkor nem nehéz jelezni az ellentmondásokat. A kötet terve először csak 1810. november elején jelenik meg leveleiben, 1808-ban még szó sem volt erről, ekkor még éppen a második olyan epigrammáját írta meg, amely majd része lett a kötetnek. Egy 1811-es levelében ugyanezt a történetet elmesélvén egyáltalán nincs szó a vitaindítás nagyralátó szándékáról, ellenben kiderül, hogy nem egyedül utazott, amit korabeli naplófeljegyzései is megerősítenek.⁶ A *Tövissek és virágok* nyomtatott példányainak

⁴ Toldy Kazinczynak, 1827. október 1., KazLev. XX. 365., 4841. sz. (KazLev = KAZINCZY Ferenc levelezése, I–XXI, kiad. VÁCZY János, Bp., 1890–1911; XXII, kiad. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, kiad. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., 1960; XXIV, kiad. ORBÁN László, Debrecen, 2013.)

⁵ *Magyarzatok a’ Kiadó’ és a’ Nyomtató számára, 1823–1827* (KazKölt. I. 1131.).

⁶ „1808-ban Oct. Nyerges-Ujfalun megháltam, ’s Balkayval az uton a’ Szép Mesterségek felől sokat beszélgettem. Előfordult némelly Mester munkájának kritikájában az is, hogy derekasan dolgozott, de oly tárgyak körül, mellyek nem érdemesek, hogy az előadás tárgyai légyenek. Ez, mondám, olyan, mint mikor a’ Poéta etc. ’s Versegly jutott eszembe. Igy leve akkor estve a’ *Jót és jól* etc.” (Kazinczy Ragályi Tamásnak, 1811. február 27., KazLev. XXII. 273., 5516. sz.; a naplófeljegyzéseket lásd *Kazinczy Ferenc művei: Pályám emlékezete*, kiad. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 230.)

kézhezvétele után három nappal írott levél ezt követő bekezdése az epigrammák születését az ötletnek (Einfall) tulajdonítja, mely ’önként jő’, Kis János buzdítását pedig úgy foglalja össze, hogy Kis szerint az epigrammáknak ’nagyobb haszna lesz, mint talán gondolom’. Ezt megelőzően csak a kötet nyomdába küldése utáni napon Berzsenyinek írott levél szól a kötetéről, elsősorban az epigramma műfaji sajátosságának mondott élesség kapcsán, ennyit jegyezvén meg azokról, akik szúrást kaptak a versekben: „Nem bántanám őket epigrammaimban, de a’ Publicum így talán megérti hogy azok nyelv- és ízlésrontók, külömben meg nem érti.”⁷ Az epigrammák születésével egyidejű levélbeli kommentárokban pedig egyáltalán nincsen szó a vitaindítás programos szándékáról, pusztán a kiadási terv, a műfajból következő élesség és az egyes versek konkrét utalásainak felfejtése olvasható ezekben.

Először a *Tövisék és virágok* második kiadásához írott bevezetésben olvashatunk arról, hogy epigrammái valamely közös, de még nem egészen egységes cél jegyében születtek: „Az vala czélom írásokban ’s kiadásokban hogy némelly megtévedéseinket a’ Ny. és Litt. [Nyelv és Litteratura] körül felfedjem, némelly Iróinknak nagy érdemeiket az Olvasóval elevebben éreztessen, másoknak megsikamlásaikat kimutaszam, ’s egy bizonyos nem énellemem vítatott képtelenséget elnémítsak; ’s minthogy az ilyen körül a’ szelídebb szerek keveset szoktak használni, az Epigramma Muzájára bíztam, hogy ennek vítatóját tövisével karczolgassa-meg.” A kialakult vita azonban a maga egészében nem volt előre látható: „Mint fogadta a’ jobb Publicum a’ Munkát, miként azok a’ kik nem a’ karczolást, de a’ csiklandást sem tűrhetik, tudva van; amannak javalltát én illy mértékben remélni nem mertem, ezeknek nehezteléseket illy mértékben előre nem láttam.”⁸ A lezajlott per ugyanakkor kétségtelenül javára szolgált a nyelvnek és literatúrának, fejezi be gondolatmenetét.

Nagyjából egy évtized múltán az itt jelzett bizonytalanságok aztán eltűnnek és előáll a már idézett narratíva a *Tövisék és virágok* születéséről. Kazinczy kései önértelmezése egészen célelvűvé vált, a bekövetkezett fejlemények felől szemléli az eredendő szándékokat. A kötet kiváltotta viták a pálya végi távlatból nyerik el jelentőségüket, s ezek visszairódnak eredeti szándékként a kötet születésének indoklásába. A kánonképződés Kazinczy e teleologikus önértelmezését követte. Ha a kötet eredeti kontextusához próbálunk közel férkőzni, célszerűbb a kontingencia elvét szem előtt tartani, amely nem a megvalósulás lezártsága, hanem a még nyitott lehetőségek felől szemlélődik. Amikor tehát a *Tövisék és virágok* helyének és jelentőségének a vizsgálatára vállalkozunk, a kötet kiváltotta vitákat zárójelbe tesszük (mivel nyilván nem tehetünk úgy, mintha nem tudnánk róluk), s pusztán az 1810–1811 fordulóján, a kötet készítésének bő két hónapja alatt érvényesnek tekinthető *szándékok* értelmezését állítjuk középpontba. E szándékok alapvetően az epigrammák allúziós rendszerében, a korabeli levelek kommentáranyagában és a kötetben mint megformált egységben nyilvánulnak meg.

⁷ KazKölt. I. 195.

⁸ *Tövisék és Virágok*. 1816. Jan. 27d. (KazKölt. I. 1124–1125.)

Kötetkompozíció

Paratextusok és szerkezet

A *Tövissek és virágok*ban átgondolt és gondosan kivitelezett kötetkompozíciót fedezhetünk fel. A kötet paratextusait a két címlap, a tartalomjegyzék, egy lábjegyzet és *Magyarázatok* címen a versek után közölt kommentárok alkotják. A szerző nevét sem a külső, sem a belső címlap nem tartalmazza, mégsem beszélhetünk szerzői anonimitásról. Mindkét címlapon ott található a cím alatt a 'Széphalom MDCCCXI' (illetve belül 1811) mint nyomdahely megjelölés, azonban az utolsó oldal legalján szerepel a nyomtatás tényleges helye is ('Sáros-Patakon, Nyomtat. Nádaskay András által'). A címlapokon álló 'Széphalom' így inkább a szerzőre való utalásként, vagyis egyfajta álnévként értelmezhető, ahogy az ugyanekkor Pestre (szintén név nélkül) nyomtatni küldött Vitkovics-episztola esetében is.⁹ A belívek sem tartalmazzák a szerzői nevet, a kötet összeállítója leginkább harmadik személyben beszél magáról (Epigrammatistaként, az Epigrammák Írójaként, egy helyütt ennek görög változatával, Epigrammatopojószként). Két hangsúlyos helyen az 'Én' személyes névmás szerepel, az első és az utolsó versben, aminek mint azt látni fogjuk, különös jelentősége van.

A külső címlapon szereplő metszet Héraklész buzogányát ábrázolja, az alapjául szolgáló kép egy mitológiai albumban található, ahonnan e képet Kazinczy még az 1790-es évek elején másolta ki, a rajz hagyatékában ma is megtalálható.¹⁰ A kötet nyomdába adásával párhuzamosan kezdte szervezni a kép alapján a metszést, ami jelzi, hogy a címlap koncepciója együtt alakult ki a kötettel. A metszet nem a (később még tárgyalandó) címre, hanem az első versre utal (*Herculeszhez*), de a Héraklész-ábrázolások visszatérő elemét jelentő buzogánnyal a harcos Héraklész idézi meg, míg a versben Héraklész ötödik feladata említődik, Augeiasz király istállóinak kitakarítása, vagyis a trágyahordás. A belső címlapon nem metszet, hanem mottó szerepel, egy Goethe-idézet a 15. velencei epigrammából, melyet ebben az időköriben többször idézett leveleiben: „Werke des Geistes und der Kunst sind für den Pöbel nicht da. [A szellem és a művészet munkái nem valók a Pöbelnek.]”¹¹ A 'Pöbel' főnévként mai jelentésében 'csöcselékként' adható vissza, s jelentésköréhez tartozik a 'durvaság, közönségesség'. Hogy Kazinczy milyen kifejezéseket használt e szó megfelelőjeként, arra ugyancsak később kell visszatérnünk, most elegendő azt megállapítanunk, hogy szemben a külső címlappal, amely a cselekvő hősre utal Héraklész attribútumának megjelenítésével, a belső címlap e (mitikus alteregójú) hős ellenfelét villantja fel.

⁹ Másutt ezzel a megoldással nem találkoztunk, mert a nevét mindkétszer kiírta ott is, ahol a Széphalom nyomdahely szerepel a valós helyett (*Herdernek Paramythionjai és Kazinczynak fordított egyveleg írásai*, mindkettő Bécsben, 1793-ban és 1808-ban).

¹⁰ A címlap metszetről és annak egy különös vonatkozásáról lásd PAPP Júlia tanulmányát: *Vicc vagy véletlen?*, It, 2011/3, 404–414.

¹¹ A teljes epigramma Kálnoky László fordításában: „Lel követőkre a megszállott és hat tömegekre, / míg az eszes férfit csak kevesen szeretik. / Sok csodatévő kép csak mázsolmány: mit a szellem / és a tudás alkot, nem kap a csürhe azon.” (Johann Wolfgang GOETHE, *Verseik*, Bp., Európa, 1982, 379.)

Alapvetően e kettősség formálja a kötet szerkezetét. A tartalomjegyzékben a verscímek tagolás nélkül következnek egymás után, ami leképezi a kötet tagolatlan linearitását. Ha viszont a címlapmetszet és a mottó imént említett kettőssége szerint olvassuk a kötetet, a beszédpozíciók szerint elénk tűnik egy sajátos kompozíció, amely többszörös keretes szerkezetet mutat, s egészében a hídszerkezet hármasságának mintázatát követi. Az alábbi tagolás ezen összefüggéseket hivatott szemléltetni:

Herculeszhez

Az Olvasóhoz

A' nagy titok

25 didacticus epigramma

A' legfőbb leczke

A' békák

Kocczantyúsi

A' Distichon' feltalálása

8 arckép

A' Lúdhattyú

Epigrammai morál

Az én sugallóm

Az alábbiakban e tagolás szerint vesszük sorra a kötet verseinek kapcsolatrendszerében kiépülő keretes szerkezeteket: először a fő elemeket, a nyitányt, a zárlatot és a középső tagoló verset (félkör), majd a műfaji karaktert hangsúlyozó másodlagos keretet (kurzív), végül a két nagy részt (aláhúzás) körülölelő belső kereteket (normál szedés).

Nyitány, zárlat, kötetagolás

A kötetet ajánlás nyitja és műzsavers zárja, két hagyományos kompozíciós elem. A beszélő mindkét esetben a kötet összeállítója és egyben főszereplője, ezt egyértelműen hangsúlyozza az 'én' személyes névmás kiemelt pozíciója a versekben. A *Herculeszhez* szóló ajánlásban az utolsó sor költői kérdésével indító önmegszólítás (Én nyomorult embercse) köti össze a kötet hősét az ajánlás címzettjével, jelezvén, hogy ugyanolyan feladatra vállalkozik (trágyahordás), mint az isteni alteregó. A vershez írott magyarázat felfedi, hogy az *embercse* egy Terentius-szöveghelyre utal, amely intertextus a vers alapjelentését játékosan pajzán árnyalattal látja el. A vers megszületésekor írott levelek kommentárjai szintén hivatkoznak Terentiusra, de elsősorban a szóalak furcsaságát magyarázzák.¹² A kötetet záró versben ugyancsak hangsúlyos helyen, a címben szerepel

¹² Berzsenyinek írja 1810. november 3-án: „az emberCse a' Terentius homunciója szerint van formálva, ' az olvasott Olvasót arra emlékezteti. Emlékezel e a' helyre? ott van az, a' hol az ifjú, a' Jupiter és Léda képét nézegetvén a' bordély falán, azt mondja, hogy nem szégyen neki, a' mi az Istennek nem volt az.” (KazKölt. I. 170.; vö. KazLev. XXIII. 163., 5750. sz.).

a kötet hősenek önmagára való utalása (*Az én sugallóm*). A *sugalló* az epigramma műzsája, aki nem a kilenc műzsa egyike, hanem Kazinczy teremtménye (nem sokkal korábban a szonett műzsjáról is írt szonettet). A versben a kötet hőse saját tetteit az ihletet adó lánykára ruházza át („Nem bír magával, egyre sért / Barátot és patvarkodót”), ugyanúgy mitikus alteregót képezvén ezzel, mint a kötetnyitó ajánlásban.

Az *én sugallóm* metaforikájának központi eleme a ’nyíl’, amellyel a pajkos műzsalányka dőféseket osztogat barátnak és patvarkodónak, valamint félbolondnak és félkosznak egyaránt. A nyíl mellett feltűnik, de pusztán az utolsó sorban, a ’virág’, mely viszont kedveltjeinek jár. „*Nyílak és Virágok* címje alatt készülök kiadni azon epigrammaimat, mellyeknek tárgya a ’mesterség” – írta Kazinczy Berzsenyinek szóló levelében¹³ a *Herculeszhez* szóló ajánlás és egyben a kötet tervének megszületésekor, majd ezt a címet négy nappal később megváltoztatta *Tövisék és virágokra*. A kötetet záró vers a jutalmazás–büntetés metaforikájával egyértelműen a kötet címére utal, explicite egyedülként a textusok és paratextusok között, de a ’nyíl’ használata az első címváltozatból eredeztethető, a virághoz képileg jobban illőnek tartott ’tövis’ csak a végleges címben tűnik fel. Ez ugyanúgy a kötet önértelmező elemeinek némi szét-tartásaként értelmezhető, mint az, hogy a címlapmetszet és az ajánlóvers Héraklészt más-más összefüggésben idézi meg. Nyíl vagy tövis a virág ellenében, illetve buzogány és trágyahordás: a kötet fő szándékát e mitikus-metaforikus elemek jelentik meg. A kötet hőse és annak mitikus alteregói büntetnek és tisztogatnak, de a nyilat vagy tövist érdemlők mellett azért vannak virágra érdemesek is.

A nyitó és záróverssel szemben a kötetet közepén nagyjából két egyenlő részre osztó (az összes közt leghosszabb) költemény, *A’ békák* az ellenfelet szólaltatja meg. Az Arisztophanész ihletésére és mintájára készült versben a békák Olümposzról a vizekbe költözésük mitologizáló történetét mesélik el. A békák karának többes szám első személyű szólama a vizek néma lakói között csak nekik megadatott brekegést ’bájzengzetként’ ünnepli, melynek megzavarója, a fülemüle ’némulva lakol’ tettéért. Az allegorikus satíra megfordítja az ajánló- és műzsa-vers viszonyait, a békák büntetnek és győzedelmeskednek, a fülemüle elhallgat. Míg a kötet nyitánya és zárata a kötet hősenek szólamával a paratextusok közül a külső címlap metszetére és a címre vonatkoztatható elsősorban, addig a kötet közepén álló költemény a belső címlapon álló mottóra, mert az ellenfél szólamát képviselő békák kórusa által elmondott történet a ’művész–pöbel’ ott megjelenített szembenállását allegorizálja.

Másodlagos keret

A három vers, melyekről az eddigiekben szó volt, nemcsak a paratextusokkal olvasható össze, hanem a mellettük álló textusokkal is. A *Herculeszhez* után egy másik ajánlás, *Az Olvasóhoz* következik, mely a kötet hősenek szólamát a második disztichonban a kötet epigrammáinak beszédpozíciójából szólaltatja meg („A’ ki / Közre bocsát

¹³ KazKölt. I. 169.

minket, ismeri Publicumát”). A nem azonosított pozícióból elhangzó, de ugyanúgy a kötethős szólamát képviselő első disztichon kevéssé jelentékenynek ítéli az epigrammákat, melyek megjelentetését pusztán a hasznosság indokolja, merthogy „Krajnyai vásárookra darócz kell, és olaj”. Kazinczy szótárában a Zemplén vármegye északi részén elterülő Krajna említése az elmaradottság, szegénység, durvaság jelzésére szolgált, ez magyarázza a durva szöveget, szövetruhat jelentő ’darócz’ és a református bihari, érmelléki területeken étkezésre elfogadhatatlan, s ezért lenézett ’olaj’ hasonlatát. E vershez hosszú magyarázat tartozik, melyet a cenzor kívánt meg a bántónak ítélt második disztichon engedélyezésének fejében, így az kifejtett választ jelent az ellenvetésekre. Eszerint az Epigrammaíró nem általában a Publicumról, hanem a maga Publicumáról beszél, a ’darócz és olajvevőkről’, akik ’savatlan, elementáris epigrammáira szorúlnak’, s rászolgálnak a bántásra.

Ellenvetésekre válaszol *Az én sugallómat megelőző Epigrammai morál* is, mikor a leveleiben többször kifejtett gondolatot disztichonokba foglalja, azt ugyanis, hogy a ’lélektelen Író’ bántani nem vadság, „Az illet / Ütni, csigázni, ’s agyon-verní (nevetve) szabad”. Az ellenvetéseket levelezőtársai tették már a kötet megjelenése előtt, olvasván a megküldött darabokat. Kazinczy tántoríthatatlan maradt: „Sok szabad *versben*, a’ mi prózában *nem szabad*” – válaszolta például Berzsenyinek, kiegészítve az egy hete Fazekas Istvánnak a vers küldését kommentáló sorokat: „az *Epigrammai Morál* [...] a’ Keresztyéni Moráltól toto coelo különbözik”.¹⁴ Epigrammáit ekkoriban számos alkalommal a ’causticus’ (csípős, maró, égető) jelzővel minősítette, megadván ezzel a római típusú epigramma egyik alapvető műfaji jellemzőjét. *Az Epigrammai morál* beszélője ugyanúgy a kötethős, mint a záróversben, s ugyanúgy a bántás indoklása a tárgya. Hasonlóak továbbá abban is, hogy a versek csípősségét a hasznosság és szükségesség mellett az epigramma jellegéhez tartozónak mutatják, a záróvers áttételesen, az Epigramma Múzsáján keresztül, az *Epigrammai morál* explicit módon, műfaji sajátosságként.

A nyitó és záróvers mellett álló költemények egyaránt az epigrammák causticus voltát állítják a középpontba, mint a kötethős (illetve mitikus alteregói) szándékának eszközt: *Az Olvasóhoz* a Publikumot támadja, az *Epigrammai morál* a lélektelen Író. Ők azonban összetartoznak, az utóbbi az előbbinek ír, az pedig örömmel olvassa: egyaránt a Pöbelt képviselik, mely a kötethős ellenfele. Ezen jellegzetességük alapján nemcsak a mellettük álló kötetkeretező versekre, hanem egymásra is vonatkoztathatóak, sőt, *A’ békák* közvetlen közelében feltűnő *A’ Disztichon’ feltalálása* is körükbe vonódik, mely egy (a magyarázat által Schiller inspirációjához kötődő) mitológiai történetet mond el a disztichon születéséről. A disztichont az epigramma egyik fő versformájaként tartották számon, ebben készült a kötet nagyobb része (a

¹⁴ KazKölt. I. 195. és 189. Ehhez még az ajánlóvers Terentius-utalásának szellemében többször hoztatta: „A’ Jézus Kristus Isten volt és még is korbácsot kapott azok ellen a’ kik az ő atyja’ Templomát megfertéztették.” (195.; vö. még 201., 204.)

többi kazinczyánus jambusvers, a nyitó és záró verspár is ezek szabályos kombinációja: jambus, disztichon – disztichon, jambus). Az epigramma mint műfaj exponálása közös mindhárom versben, és csak ezekben áll e vonatkozás előtérben, így a kötetet átívelő összetartozásuk sajátos kompozíciós elemet jelent.

Nem véletlen a műfaj ezen határozott, de mégsem tolakodó előtérbe állítása, hiszen a *Tövisék és virágok* az első megjelent epigrammakötet a magyar irodalomban. A műfajok hazai meghonosításában mindig ambiciózus Kazinczy számára az elsőség jelentőséggel bírt, alapító szerepét a műfajról 1828-ban először értekező Bajza József is kiemelte. A poétai érdemet tekintve azonban az elsőséget Kazinczy nem a római típusú epigrammának adta, mely típushoz a kötet tartozik, hanem a görög epigrammának, melyek írását nagyobb számban ugyanekkoriban kezdte el. Karakterbeli különbségükre nézve megállapítja, hogy „a’ simplicitás tulajdona a’ görög Epigrammának. A’ Rómaiaknak tréfa, pajkosság, trágárság kelle”.¹⁵ A winckelmanni esztétikai elv és a közvetlen használni akarás kettőssége jelenik meg az 1810. januári levelek kommentárjaiban, akkortájt, mikor együtt születtek mindkét típusú epigrammái. Római epigrammái költői értékét csekélynek tartotta, csak hasznosságukat emelte ki: „Ezen technicára tartozó Epigrammák’ soványságát üsse helyre, két más, mellyet forró szívvel írtam”; „ezek a’ nyilak, ha poétai érdemek nincs is, nem lesznek károsak”.¹⁶

Az *Epigrammai morál* a római típusú epigrammára vonatkozik, az utolsó sor zárójeles közbevetése, vagyis hogy *bántani (nevetve) szabad*, Horatiusból merítette mintáját. Az *Epigrammai morál* eredetileg a kötetben előtte álló A’ *Lúdhattyú* ’apológiájaként’ íródott, s ennek a gúnyversnek a Horatiustól származó mottója mintegy felmentést ad a ’gyalázó dalra’, ha nemes cél érdekében, kacagtatva gyaláz.¹⁷ A római epigramma tulajdonképpen fő mintája és meghatározó tekintélye Martialis volt, akit ha ekkoriban nem is emleget Kazinczy, máskor gyakran hivatkozik rá. A kötet nyomdába adásáig egyéb mintát nem nevez meg, utána viszont Klopstock és Voltaire epigrammái mellett leginkább Schiller Xéniáival állítja párhuzamba művét, hangsúlyozván azonban, hogy csak hallomásból ismeri azt (az egészet valóban nem ismerte, de egyes darabokat belőle igen, jegyzeteiben hivatkozott is kettőre). Ez az analógia tehát a kötet szándékának igazolását szolgálja, megerősítő jellegű, poétikailag a martialis epigramma jelentette számára is a meghatározó mintát.

Belső keretek

A műfaji karakterre reflektáló másodlagos keret mellett további alárendelt keretes szerkezetek is megfigyelhetők a *Tövisék és virágok*ban, melyek közvetlenül a két nagy részt, a *didacticus epigrammákat* és az *arképeket* veszik körül. Valójában maguk is didaktikusak és arképet rajzolnak, de a többi verssel, valamint a nyitó és záró verspárral

¹⁵ KazKölt. I. 313.

¹⁶ KazKölt. I. 124. és 112.

¹⁷ Lásd KazKölt. II. 475.

való kapcsolatuk kiemeli őket ezek sorából. A két ajánló vers után álló *A' nagy titok* a középső verset, *A' békákat* közvetlenül megelőző *A' legfőbb leczkével* párverset alkotva képez keretet. Kapcsolatuk annyira szoros, hogy az 1816-os második kiadás tervezetében egymás mellé kerültek a kötet élére, s így maradtak az összes későbbi szövegcsoporthoz. Mindkét vers a kiválasztottságról mint a poézis művelésének (és a versekben kevésbé hangsúlyosan, de odaértendően: befogadásának) feltételéről szólnak. *A' legfőbb leczkéhez* kapcsolódik a kötet egyetlen lábjegyzete, mely a három utolsó görög szó jelentését adja meg („Áldozzál a' Gráziáknak!”), s *A' nagy titok* leghangsúlyosabb utolsó szava ugyancsak az áldozat. A kötetben e két kiemelt helyen fordul elő a szakrális tevékenységére utaló áldozás kifejezés valamely alakja. A gráciáknak való áldozás mint vezérmotívum és szereptudat Kazinczy egész pályáját mélyen meghatározta. A *Tövisek és virágok*ban a beavatottak és az avatatlan profánusok elkülönítése a mottó szerint értendő: szembenállásként. A beavatottság alapozza meg a kötet hőségének a címlapmetszet és a nyitóvers által bejelentett büntető-tisztogató szándékát, amely az epigrammák bántó élességét, causticus karakterét magyarázza.

Az áldozás aktusának kiemelésével a beavatottságot mint kritériumot hangsúlyozó két vers a kötethős szólamát képviseli, az általuk közrefogott *didacticus* rész 25 epigrammája az ellenfelet idézi meg ebből a nézőpontból, ezért elítélőleg, causticusan. Az ellenfél 16 versben kap nevet, ezek egy álnév (Lukai) kivételével fantázianevek, melyek között beszélőnév (Hályogi) is szerepel. A martialis epigramma műfaji sajátosságainak megfelelően a versek monologikusak vagy dialogikusak, az előbbi esetben a beszélő lehet a kötethős vagy az ellenfél, de mindkét esetben a kötethős szövege érvényesül, mert az ellenfél csak parodisztikusan kap hangot. A dialogikus szerkesztés esetében szembesítés történik, természetesen a kötethős szövege szerint. Az általában rövid (16 vers egy vagy két disztichonból áll), csattanóra épülő szövegek a martialis mintát követik abban is, hogy alapvetően a megszólítás, megszemélyesítés és allegorizálás retorikai alakzatait használják. A versek kisebb részében nem ölt alakot az ellenfél, ezek többnyire valamely fogalom köré épülnek, s a szembesítés a fogalom kétféle értelmezhetőségének felmutatásával történik (például a *Correctió*ban a korrekció törekvés a tökéletesség elérésére, ugyanakkor lehet elítélendő pedantéria megnyilvánulása is¹⁸).

A *didacticus* rész 25 epigrammája nem rendeződik a többszörös keretes szerkesztéshez hasonlóan erős struktúrába, makroszinten csak egy tendencia figyelhető meg: a versegység első felében inkább grammaticai, a másodikban inkább aetheticai epigrammák szerepelnek, nem véletlen, hogy Kazinczy többször Grammatico-Aetheticai Epigrammákként emlegeti *didacticus* darabjait. E tendencián túl csak mikroszerkezetek figyelhetőek meg, melyek összességükben a horatiusi variabilitás elve szerint formálják a kötet e részét. Példaként említhetjük (mert egy ilyen szempontú teljes elemzés meghaladja a jelen terjedelmi kereteket) az első négy epigramma

¹⁸ Lásd erről FRIED István értelmezését: *Kazinczy kérdései a purizmusról*, i. m., 121.

által alkotott mikro-egységet. Ennek fő darabja a *Soloecismus*, mely a „Grammatica’ törvényeivel és a’ szokással meg nem egyező szóllás” létjogosultsága mellett áll ki a megidézett Ordosival szemben, mondván, „Nem botol a’ ki helyén tudva ’s akarva botol”. Ezzel áll szemben előtte A’ kész írók, melyben a megszólított Cserdi ’béna, de táncol’, vagyis nem ’tudva és akarva botol’.¹⁹ A *Soloecismus* utáni *Synizesisz* e motívumhoz kapcsolódik („Hall, de szemével, Opor: lát, de fülével, Opor”) a megelőző vers címéhez kötődő ejtéssajátosság kapcsán (a *Soloecismus*ban az *oe-t e*-nek kell ejteni), az ezt követő A’ *vak* pedig az alapmotívumot zárja le („Látni vagyon kedved, Hályogi, látni tanúl”). Az itt felvetődött témák aztán a továbbiakban (mint a *Soloecismus* kapcsán majd látni fogjuk) új és új összefüggésekben feltűnve képeznek variációkat. A mikroszerkezetek és az azokon átívelő motivikus vonulatok a didacticus részben együttesen valósítják meg a variációs szerkesztés horatiusi elvét.

A kötet második részének *arcképeit* közrefogó két vers, a *Kocczantyúsi* és A’ *Lúdhattyú* maga is arckép, éppen a teljességgel elítélt és kigúnyolt profánusokról, mindkettő létező, de itt nem nevesített minták alapján. A *Kocczantyúsi*ban a kötethős olyannyira megbélyegzően szól egy poétáról, hogy a pentametert befejezni sem tudja a borzadástól, A’ *Lúdhattyú* pedig az ellenfél hangját szólaltatja meg, de gúnyos hangfekvésben, ugyanúgy, mint a kötet közepén álló A’ *békák*, ihletésük arisztophaneszi jellege közös és több megoldásuk hasonló (például összerímeli a brekegés és a gágogás). A keret által közrefogott arcképekben a megidézettek ugyancsak beavatottságuk alapján ítéltetnek meg, így a kötet ezen második egysége is a kötethős nézőpontját szólaltatja meg. A kötet cím által sugallt kettősség, vagyis hogy kinek tövis (nyíl), kinek virág jár, leginkább a keret és az általa közrefogott versek viszonyában érvényesül. A már említett keretversek döfnek, lesújtva a félbolondokra és féllokuskákra, mint azt *Az én sugallóm* mondja. A közrefogott 8 versben névvel megjelenített íróalakok arcképe ugyanakkor mind tisztelettel rajzoltatott. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ők csak virágot kapnak, sőt, mindössze a *Ráday*, a *Sylvester*, valamint a *Kis és Berzsenyi* vonható e körbe, a többi esetben jut karcolgatás is; ahogy *Az én sugallómban* mondja műzsájáról: „Nem bír magával, egyre sért / Barátot és patvarkodót”, de azt „Patvarkodója, mint barátja, / Békével és nevetve tűri”. Ez persze nem feltétlenül történt így, erre példa a *Himfy*, amely a baráti karcolgatásnak szánt első másfél sor után a záró fél sorban valóban örökkévalóságot ígért a szerzőnek, ez azonban Kisfaludy Sándor sértődését nem gátolta meg. A verset utóbb Kazinczy átírta Csokonai nevére, majd elhagyta az újabb kiadásokból.

A kötet belső keretversei (A’ *nagy titok* – A’ *legfőbb leczke* és a *Kocczantyúsi* – A’ *Lúdhattyú*) tehát közvetlenül határolják és a beavatottság nézőpontjának érvényesítésével értelmezik a közrefogott nagy vers egységeket. Ha azonban a belső keretverseket az elemzésben jelzett viszonyok alapján szerkezetileg a nyitányhoz-zárlathoz, illetve a középen álló tagoló vershez kapcsoltan szemléljük, láthatóvá válik három masszív pillér, amelyek között a *didacticus rész* és az *arcképek* elhelyezkednek, kialakítva így a

¹⁹ Erre utal Dávidházi Péter is: DÁVIDHÁZI, i. m., 448.

hídszerkezet hármasságát. Rápillantván ismét a kötet tagolásának ábrájára, látható a 3–3 versből álló nyitány és zárlat, valamint 4 vers a kötet közepén, amely a két fő részt elválasztja. Ezek funkciója megteremteni azt az értelmezői nézőpontot és mitikus-metaforikus rendszert, mely elemi szinten egybefogja a két nagy rész egyébként igencsak széttartó verseit. A kötet a beavatottak nézőpontját érvényesíti, ez a kötetthős szólama, mikor büntet és tisztogat, virágot és tövist vagy nyilat oszt.

Allúzió, kommentár és szövegáló

Szándékolt homályosság

A kötet paratextusai közül a *Magyarázatok*ról az eddigiekben csak érintőlegesen, egy-egy vers vonatkozásában esett szó. E nem csekély terjedelmű kötetegység önálló vizsgálata is indokolt azonban, s nem pusztán mérete miatt, hanem mert egymással is párbeszédben álló kommentárjaiból kiindulva támpontra lephetünk a kötetet körülvevő szövegvilág és ezen keresztül az epigrammaciklus értelmezéséhez. A *Tövisek és virágok* epigrammái, valamint ekkoriban készült és levelekben forgalmazott más versei kapcsán Kazinczy levelezőtársai többször kifogásolták a megértésükhöz szükséges sok magyarázatot, a szándékolt homályosságot, s óvatosan felvetették a kérdést, vajon a mű 'az Avattakra és Nemavattakra egyformán hat-e'.²⁰ Kazinczy Horvát Istvánnak szóló levelében a felvetés jogosságát elismerve reflektál a kifogásra: „Igazad vagy, hogy Epigrammám kevés olvasó előtt léssen érthető, 's szeretném, ha verseimnek ne kellene sok magyarázat. Szemere is ír ez eránt a' Leveleddel együtt érkezett levélben A' tudományos célzások ha csak azért fordulnak elő hogy olvasásunkkal paradírozzunk, hibák, még pedig nevetséges hibák. Általában hibáknak nevezni őket nem merném.”²¹ E megjegyzés különbséget tesz a 'tudományos célzások' indokolatlan használata és általában a 'célzások' alkalmazása között, mely utóbbit továbbra is helyesli. A 'célzásokon' az allúzió retorikai fogalmát érthetjük, amint a *Magyarázatok* olyan megfogalmazásaiban is, mint 'Terentznek azon helyére játszik'. Az allúziók (és a jelölt intertextusok, referenciális utalások) Kazinczy költeményeinek egyik meghatározó sajátosságát jelentik, melyek felfejtése nélkül a szöveg teljes megértése nem lehetséges.²² Ugyanakkor a megértéshez szükséges előismeretek egyáltalán nem gondolhatóak közkeletűeknek, sőt, elég nagy mértékben bennfentesek.

²⁰ Szemere Pál Kazinczynak, 1811. május 27., *KazLev.* VIII. 545., 2011. sz.; lásd még 561., 599., XIV. 135.

²¹ 1811. június 22., *KazLev.* VIII. 599., 2026. sz.

²² A Horváték társaságához tartozó Fejér Györgynek pár hónappal korábban, éppen a *Tövisek és virágok* megjelenése idején írott levelében Kazinczy egy festményre készült korabeli epigrammájához ezt a kommentárt fűzi: „De megérti e az, a' ki sem Bécsben a' Belvedérben sem nálam a' képet nem látta, 's a' vers felett csak ezt olvasná: CORREGIONAK IOJÁRA. Bizonyosan nem értené. Rossz e tehát az Epigramma? Meglehet hogy rossz. De ha rossz, nem azért rossz, mert jegyzés 's magyarázat nélkül érthetetlen.” (*KazLev.* XXIV. 135., 6020. sz.) Kazinczy szerint tehát a megértés nincs összefüggésben a szépséggel; e kérdéskör értelmezése azonban messze vezetne az itteni gondolatmenettől.

A *Tövissek és virágok végén Magyarázatok* cím alatt olvasható kommentárok azonban csak egy részét fejtik fel a versek utalásrendszerének, egy másik részüket, mint a *Herculeshez* esetében láttuk, pusztán a levelek bontják ki, ezek is a címzettek számára Kazinczy által szükségesnek ítélt szinten és mértékben (van, mikor csak annyit ír: „Érteni fogsz Te engem ott is a’ hol csak a’ *Jobb fők* érthetnek”²³). Kazinczy saját maga állított akadályokat művei mindenki számára való érthetősége elé, s csak az általa méltónak ítélt beavatottak számára biztosította a szükséges információkat, avagy remélte, hogy ők amúgy is birtokában vannak a megkívánt tudásnak. Az alkalmi költemények vonatkozásában e sajátosságot hermetikus referencialitásnak neveztük, amely tudatosan csoportképző funkciójú, s amelynek a szabadkőműves hermetizmus jelenti a mintázatát.²⁴ Ezt a megközelítést általában az allúziókra alkalmazva az enigmatikusság emelhető ki fő jellemzőként. A szövegek utalásrendszere helyenként szándékos homályba burkolózik, különböző értelmezői csoportok eltérő mélységű megértését feltételezi. S minthogy e tudás legfőbb letéteményese maga Kazinczy, a megértés fokozatai alapesetben a hozzá való távolságot is kimérik.

A Kazinczy-szövegek explicit jelentésrétegét tehát allúziók, intertextusok, referenciális utalások szövik át, melyeket gyakran magyarázatok, jegyzetek értelmeznek a szöveg közvetlen paratextusaként, illetve egy másik nyilvánosságszinten levélbeli kommentárok segítik megértésüket, a címzettek vélelmezett igényeihez szabva. További értelmezői kontextust jelent az a szövegháló, amely adottságként veszi körül a szövegeket, vagyis értelmező jellegük nem Kazinczy intencióján alapul. Kazinczy esetében ugyanis különösen jellemző az egyes témák, történetek érvelések, hivatkozások, motívumok stb. hullámokban történő alkalmazása, vagyis ezek egy-egy időszakban többször, több alakváltozatot öltenek, lényegi azonosságukat megőrizvén. Közülük a főbbek hosszabb időtávlatban vonulatot képeznek, lehetőséget adván alakulásban történő vizsgálatukra is. A hullámok és vonulatok egybeolvasásával egyfajta szövegháló szövődik, amely értelmezői kontextust jelent Kazinczy aktuálisan vizsgált szövegeihez. Ebből a perspektívából olyan allúziók és utalások jelentései is megfejtethetővé válnak, amelyeket a Kazinczy által adott magyarázatok és kommentárok sem világítanak meg.

A szövegek jelentésének rétegzettsége és szándékolt homályossága ellentétben látszik lenni a *Tövissek és virágok* alaptörekvésével (az ’avatatlanok ostorozásával’), hiszen Szemere is éppen azt a kérdést vetette fel, hogy az ’avatatlanok’ egyáltalán megérthetik-e a szándékolt homályosság miatt az epigrammákat (s csak hozzá gondolta: ha ők, az avatottak sem értik). Paradox módon a *Tövissek és virágok* allúzióinak nem kis hányadát az ellenfél (az avatatlanok) jobban érthették, mint Kazinczy egyes

²³ KazKölt. I. 123.

²⁴ DEBRECZENI Attila, *Kazinczy, az alkalmi költő = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások*, szerk. BÍRÓ Annamária, BOKA László, Nagyváradi – Bp., reciti – Partium Kiadó, 2014, 97–104; vö. BODROGI Ferenc Máté, *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 255–270.

barátai, levelezőtársai, vagyis az avatottak némelyike. Az epigrammák ugyanis beágyazottak az előzményekbe, a kötet megjelenése előtti mintegy tíz esztendő vitáiba, melyek során folyamatosan alakuló, de főbb érvelési módjaiban és szövegpaneljeiben állandóságot mutató szövegháló épült ki Kazinczy leveleiben és nyilvánosságot látott írásaiban. A bizalmas régi barátok, valamint a megtámadott avatatlank számára e szövegháló elemei jól azonosíthatóak voltak (jobban, mint az újabb avatott-levelezőtársak számára), s beilleszkedve a vitaelőzményekbe, könnyen dekódolhatóvá tették a szerzői szándékot, a tövis (avagy nyíl) általi döfést. A továbbiakban a kötetkompozíció jelentésrétegeinek felfejtését ennek szellemében az allúziók, magyarázatok, kommentárok és az előzményekbe ágyazódó szövegháló segítségével folytatjuk.

A Magyarázatok

A jelentésrétegek felfejtését érdemes a kötet *Magyarázatok* egységének vizsgálatával kezdeni, hiszen e részben maga a kötet összeállítója adott támpontokat a szövegek értelmezéséhez. A 12 lapos, másfél íves egység az összes vers mintegy feléhez, 23 darabhoz nyújt valamiféle kommentárt, 10 lapnyi a kompozíció első egységét kitevő didacticus epigrammákhoz. A jegyzetek többsége mindössze néhány soros, s főleg szómagyarázatot tartalmaz, két esetben pedig Schiller-idézetet, saját versei mintáját, illetve eredetijét (*A' Distichon' feltalálása, Correctio*). Többször hivatkozik antik szerzők szöveghelyeire, egy esetben epigrammája jelentését magyarázza sejtető prózai átiratban.²⁵ A hosszabb, értelmező jellegű kommentárok közül az ajánlóversekhez írottról már volt szó, s jeleztük azt is, hogy *Az olvasóhoz* tartozó jegyzet cenzori elvárásra, mintegy pótlólag és az egész kötetre reflektálva született meg. Ezekon kívül mindössze négy hosszú jegyzet van a *Magyarázatok* között, melyek azonban nemcsak terjedelmükkel válnak ki a többi közül, hanem az adatszerűségeen túllépő értelmező jellegükkel is.

Sorrendben az első *A' nehéznyelvű* című epigrammához készült, amely a *Soloecismusz*-blokkot követően párverset alkot az *Orthoepiával*, hiszen mindkettő az idegen szavak helyes kiejtésével foglalkozik. A jegyzet leírja a versben is megjelenített, hibásnak minősített ejtési gyakorlatot, s kifejti, hogy a még nem honosodott neveket az eredeti nyelv szerint kell írni és ejteni. A jegyzet mindkét bekezdése tartalmaz azonban olyan gondolatfutatot, amely a vitatott kérdést tágabb összefüggésbe helyezi. „*A' Cháriszt és Psychét* Kárisch és Pszikhének olvasni irtóztató dolog, 's az így-írás által

²⁵ *A' szavas idiota* címében az *idiota* a mai jelentéstől eltérően csupán tudatlant jelent, ennek jelzője a korábbi szövegváltozatokban a némileg talán érthetőbb *fenszavú* volt, a szöveg azonban így sem tűnik sokkal világosabbnak: „A plus B aequale X? Nem igaz! mond Zugdi; hisz' A' B / Ab! 's Kántot szidja – – Zugdiak, értitek ezt?” A *Magyarázatok* között ezt olvashatjuk: „Zugdi hírének sem hallotta az Algebrának, 's az a plus b-t úgy fogja-együvé, mint Orbiliusz tanította syllabizálni. Így a' ki az új Philosophiát tanulni restellette...” Az egyik levélbeli kommentár prózai átirata teszi igazán érthetővé az epigramma enigmatikusságát: „Ezt így kell scandálni *Á plusz b'ekvál ix.* etc. Az értelem pedig ez: Némely ember nem érti az új Philosophia által alkotott Aesthetikai tudományt, megbotránkozik a' nem értett tanításon, 's szidja Kántot, Fichtét etc.” (KazKölt. I. 194.)

a' vastag kimondást sanctionálni [szentesíteni] akarni, még irtóztatóbb. Így mondotta e azt a' kényes nyelvű Görög? Nem; de mi azt most magyarrá tessük! 'S az e magyar a' mi *durva*?" Az okfejtés költői kérdésre fut ki, amelyre a következő bekezdés *általánosító megállapítása rímel*: „Érzi a' német, hogy nem úgy kell a' szokat ejteni mint az úczán hangzanak, hanem hogy mindenben azt kell keresni a' mi *szép*." A közös pont a köznapiság, durvaság, melyet nem azonosít a tiszta magyarsággal (vagyis magyar nyelvűséggel), s szembeállít a széppel, *ami így következésképpen megkérdőjelezi a tiszta magyarság és szépség szembeállíthatóságát is*. A durvaság képzetköre a mottó, a második ajánlóvers és annak jegyzete által a Pöbel mint a követhős ellenfele fő jellemzőjeként tűnt fel, A' *nehéznyelvű* magyarázata ennek mutatja fel egy *általánosabb* aspektusát. A levélbeli kommentárok további jelentésrétegeket villantanak fel. A vers megszületése utáni első levél kísérősorai szerint az epigramma ötletét a baráti levelezőtárrsal, Rummy Károly Györggyel a Cultur–Kultur szó írása kapcsán folytatott vita és Catullus egy verse adta. Itt csak utal arra, hogy 'Puristáink' is hasonló hibát követnek el, mint Rummy, nem sokkal később azonban már ez utóbbi vonatkozás lép előtérbe, mikor Berzsenyinek azt írja a vers kapcsán: „mert a' Kálvin embereit tanítani kell pronuciálni”.²⁶ A kommentárok közötti lényegi kapcsolatra Kazinczy műveinek szöveghálóját vizsgálva találhatunk, amire a későbbiekben, más versekkel összefüggésben térünk ki.

A következő hosszabb jegyzet a *Fonásághoz* kapcsolódik, amely a *Tövisék és virágok* második legkorábbi keletkezésű darabja (1808. december 29.). A jegyzet első fele az *utile et dulce* horatiusi elvének értelmezését adja: „A' szép Mesterségek' célja nem *haszon*, hanem *gyönyörködtetés*. Amaz ennek még a' didacticus munkákban is subordinálva [alárendelve] van, 's az Aesthetica kárhooztatja az olly mívet, mellyben a' tanítás inkább érezteti magát, mint a' gyönyörködtetés; noha a' kettő megállhat egygyütt, sőt a' kettőnek egygyütt is kell járniok.” E két mondat pontosan összefoglalja Kazinczy differenciált álláspontját, ugyanis számára a *gyönyörködtető* funkció kétségtelenül elsőbbséggel bír, de soha nem szorítja teljesen háttérbe a *hasznosság* elvét. A jegyzetben kifejtett esztétikai elv kapcsolódása az epigrammához azonban nem teljesen kézenfekvő, legalábbis magyarázat nélkül: „Repkényes poharat vártam, 's adsz vastag ebédet. / Koldusidat tartsd jól, Döbrei; nem vagyok éh.” A kapcsolatot a jegyzet második bekezdése fedi fel: „*Repkény*, hederá. A' *borostyán* nevezet örökre a' *laurusé*. A' *babér* iszonyú nevével csak az fog élni, a' ki tompa érzeni, hogy a' patikai 's konyhai szókkal szép munkákban élni nem szabad.” Az *utile et dulce* elve tehát a 'patikai, konyhai szók' (hasznosság) és a 'szép munkák' (gyönyörködtetés) ellentétét hivatott értelmezni, a megfogalmazás ugyanakkor ki nem fejtett utalást is rejt magában. Kazinczy ugyanis 1804-ben név nélkül közölt hírlapi cikkben támadta meg Csokonait és közvetve Földi Jánost a babér szó használata miatt, ugyanúgy szemükre vetve, hogy az csak „konyhába és patikába”²⁷ való, nem köl-

²⁶ KazKölt. I. 101.

²⁷ Lásd erről részletesen: *Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Feljegyzések*, kiad. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, SZÉP Beáta, Bp., Akadémiai, 2002, 212, 532–534.

teménybe. Utóbb felfedte magát, Csokonai válaszolni akart, a vita bűvópatakszerűen folytatódott Csokonai halála után is. Az epigramma és a jegyzetben kifejtett esztétikai elv kapcsolatát e régi vita szöveghálójában szemlélve láthatjuk be igazán.

A harmadik hosszabb jegyzet *A' két természet* című epigrammához készült, mely az előtte álló *Prózaí és poetai szóllás* párverse. „Az Aesthetica profánusainak csak az *Természet*, a' mit testi szemeikkel látnak. Ők azt a' Festőt dicsérik, a' ki úgy festi a' képet a' hogy' azt a' tükör adja-vissza.” Az Aesthetica beavatottjai ezzel szemben a „Mesterség' *Természet*”-t követik, vagyis az ideális szépséget, erre vonatkozik az idézett görög mondás: „*Eis to kreisson*”, amely eredendő jelentésárnyalatai alapján kontextusfüggően fordítható magyarra ('az erősebb/magasabb rendű/előnyösebb/jobb/szebb irányába').²⁸ Ezt a mondást első levélbeli elküldésekor a kettősséget megnevező, értelmező funkciójú kvázi-alcímbe helyezte: „tudniillik a' Nach der Natur és az εις το κρεισσον”. Fórizs Gergely részletesen áttekintette a görög mondás forrásait és előfordulásait Kazinczynál (és Kölcseynél), ebből pontosan látható, hogy az idealizálás esztétikai elvét Kazinczy igen gyakran e mondás segítségével fogalmazta meg, következetesen képzőművészeti példák alapján, ahogy a jelen jegyzetben is. Kiemelendő korábbi előfordulásai sorából egyik első feltűnése, a Budai Ézsaiásnak írott 1805. március 31-i levélben, melyben a fogság után először foglalja össze a neológiával kapcsolatos nézeteit, éppen a Csokonai-nekrológ körüli vitakérdések áttekintését követően: „A' Festöknél az, a' ki úgy találná-el az ember' képét, a' mint az a' tükörben látszik, Handwerkernek neveztetnék: a' Künstler' nevét az kapja-el, a' ki az ember fejéből olly fejet festhet, mellyen minden szem örömmel múlat. εις το κρειττον! Ezt kiáltották a' Görögök' Mesterei a' tanítványoknak.”²⁹ E levélrészlet logikájában, de még egyes megfogalmazásaiban is a kötet magyarázatát idézi, az epigramma alap gondolata lényegében itt áll előttünk.

A negyedik hosszabb jegyzet *Az avatatlan* című epigrammához készült, amely címébe emelte a kötetkompozíciót alapvetően formáló szembeállítás (beavatott–avatatlan) egyik elemét. A vershelyzetet csak a 4–5. sor fedi fel: a beszélő vendéglátójának énekére odatévedt cigány maga is dalra fakad az elbűvölő ének hatására. Az epigramma címével jelzett szembenállás a két énekre való utalás által formálódik meg a szövegben ('Ísis és Osírisz' – 'Hol lakik kend...'), az allúziókat a magyarázat fejti meg: „Czélzás Mozartnak Bájsípjára, 's egygy végre, végre, harmincz év után! avúlni kezdő Hegyaljai Gassenhauerre”. Ugyanezek az információk kommentárként a Romy Károly Györgynek írott német nyelvű levélben a vonatkozó sorokhoz vannak fűzve: „Zauberflöthe”, illetve „eine Vaudeville des Pöbels und der Zigeuner Musikanten”. A Gassenhauer és a Vaudeville utcai dalt jelent, melynek közönsége a Pöbel, előadója a cigánymuzikus. A Pöbel, vagyis az 'Aesthetica profánusai' kulturális szintjük által

²⁸ FÓRIZS Gergely, *Eis to kreisson! A művészi idealizáció jelmondatának értelmezései Kazinczy körében*, It, 2011/4, 451–474, főként 451.

²⁹ KazLev. III. 309., 743. sz.

jellemeztetnek, megokolva ezzel szembenállásukat a Szellem és Művészet beavatottjaival. Az énekek szembesítése egyértelmű értékminősítést jelent, ugyanakkor a cigánymuzsikusz Mozart *Varázsfuvolájából* Sarastro áriáját csodálattal hallgatja, amit a maga módján ki is nyilvánít („’S jajj mint big az imilyen”). A humor éppen az inadekvát tetszésnyilvánításban rejlik, miként a magyarázatban és a levélben egyaránt idézett, mintaként szolgáló Catullus-versben. A magyarázatban mintegy odavetett mondat pedig más vonatkozásban árnyalja az alapminősítést: „Nem rosszabb Duetto, mint soka azoknak, mellyeket Fortepiánóink mellett ’s az Operákban hallunk”, vagyis ha abszolút értelemben véve nem, de a *maga nemében* még ez az utcai dal is értékelhető.³⁰ A minősítés logikája megegyezik a Csokonai verseinek megítélésében érvényesülő szemlélettel, mint *A’ Reményhez* kapcsán a *Tübingai pályaműben* írja 1808-ban, az „ének valóban bájos, s tanulatlan olvasónak sokkal kedvesebb lesz mint Dayka két dala”. A szembeállítás az epigrammában egyszerre érvényes a fenséges és alantas stílusszintet képviselő művekre és az azokat élvező közönségrétegekre, kapcsolódóan a kötet e vonulatához (*Fentebb stylus, Arbuscula, A’ pedant*).

Az áttekintett négy hosszabb magyarázó jegyzet közül három Kazinczy fontos aestheticai elvét fogalmazza meg: a használni és gyönyörködtetni (*utile et dulce*) differenciált értelmezését, a művészi idealizálás elsőbbségét a pusztaszemlélettel szemben, a fenséges és alantas hangnemek elválasztásának követelményét. E három elv szoros kapcsolatban van az első jegyzetben, a kiejtés kapcsán kifejtettekkel: a szép és a köznapi durvaság szembeállításával. Vagyis „mindenben azt kell keresni a’ mi szép.” A pusztaszemlélet, a közvetlen természetutánszás és az alantas hangnem költői használata és ennek élvezete egyaránt a durvaság, köznapiság megnyilvánulása, s így idegen kell legyen a művész számára. Ezek a Pöbel jellemzői, ami magyarázza a kötetes Pöbellel való szembenállását. S megfigyelhettük azt is, hogy mikor a kommentároknak a Pöbel alakot ölt, az mindig a Csokonai és Debrecen körüli régi viták szöveghálóját idézi meg.

Ezen egymással összefüggő esztétikai elvek között az első jegyzet költői kérdésének („az e magyar a’ mi durva?”) kontextusa azonban nem látszik pontosan, vagyis hogy egyáltalán miért is vetődik fel tiszta magyarság és szépség szembeállíthatósága, aminek valójában a tagadása e kérdés. Van epigramma (*A’ neo- és palaeologusz*), amely ezt tárgyalja, de nincs hozzá magyarázat, csak levélbeli kommentárookra vagyunk utalva, ahogy több más esetben is. S van, ahol az sincs, a kötet második egységét képező *arképek* epigrammáinál például a levelek sem szólnak a didacticus résszel való összefüggés mibenlétéről, noha ez az összefüggés egyáltalán nem magától értetődő. Az explicit szerzői magyarázatok hiányában a tisztázatlan kérdés megválaszolásában a szövegháló értelmező potenciáljára támaszkodhatunk, annak is egy különleges elemére: a testvérszövegekre. Azt a három szöveget nevezzük így a *Tövisék és*

³⁰ FRIED István elemzése ugyancsak kiemeli Kazinczy nézeteinek összetettségét: *Kazinczy kérdései a purizmusról*, i. m., 64–65.

virágok esetében, amelyek keletkezésük idejében és szemléletükben is összefüggenek az epigrammagyűjteménnyel, s egymással szövegszerűen összeolvashatók: a Dayka-életrajzot, valamint a Berzsenyi- és a Vitkovics-episztolát.³¹

Testvérszövegek

A didacticus epigrammák és a Dayka-életrajz

A *Tövis*ek és *virágok* didacticus részének közepé táján elhelyezett A' *neo- és palaeologusz* egy képzeletbeli alak dohogásának megidézésével kezdődik: „Nem magyar a' nyelv már, nem az a' ruha! Németes ízlés / Lepte-meg ezt és azt, 's korcsosodásra jutunk! / Így kesereg Fürmender Uram”. Az egyenes idézést a továbbiakban függő idézés váltja fel, s a nyelv és az öltözködés párhuzama által kibontakozik az első disztichonban megfogalmazott ellentét, amely a zárlat felszólításához vezet („Fürmender, te ne légy Urficska: te, nagy Für-men-der, / Légy Fürmender! te, légy Elegánt, Elegánt!”). A *Magyarázatok*ban csupán a címre vonatkozó igen szűkszavú kommentárt találunk: „*Neósz*, új; *Palaeósz*, régi; *lógosz*, beszéd, beszéllő.” A levelek azonban annál részletesebben magyarázzák, hogyan is kell értenünk Fürmender Uramat. Közvetlenül a vers megszületése után, 1810 januárjában Kazinczy hosszan ír erről Berzsenyinek, Döbrenteinek, Dessewffynek és Rumynak, ez utóbbinak teljes német prózafordítást ad, de az előbbieknél is explicitté teszi az epigramma jelentését, Berzsenyinek eképpen: „Igen is nevetséges volna ha Bíró Uram öltözne úgy [mint a Jurátus]: de az is az volna ha a' Jurátus öltözne a' Bíró Uram lábikráját verő mentéjébe. **A' poetai stílus tehát éljen új szavakkal: Bíró Uram pedig Debreczenivel.** – Egy jó Isten a' Bíró Uram titulusa helyett a' Fürmender (Vormünder, Tribunus [gyám, elöljáró]) nevét juttatá eszembe, 's ez már hangjára nézve is véghetetlenül nevetséges szó.”³² E magyarázat nem csupán prózára fordítja a némiképp homályos epigrammai zárlatot, de azonosítja is a képzeletbeli alakot Debreczen megszemélyesítőjeként, szembeállítva azt a poétai stílus által megkövetelt újszerűséggel (mint az általunk félkövérrel kiemelt mondatban látszik).

A Dessewffy Józsefnek szóló kommentár az epigramma példázatának éppen erre a vonatkozására, az újszerűsége helyezi a fő hangsúlyt: „**Debreczen haragszik az új szabású ruhákra 's a' Neologizmusokra.** – Hogy ne akadjon fel azon a' *Kleinstaedtler?* Szörnyű bolondság azt kívánni, hogy a' Debr. Bíró olyan hosszú nadrágba 's kurta mentében járjon mint Gróf Desöffy József: de azt is bolondság kívánni, hogy Gr. D. J. járjon olyanban mint Bíró Uram. Így a 'nyelv is.”³³ A Döbrenteinek írott kommentár pedig új

³¹ E két episztola és a kötet szoros kapcsolatára már Czeizel János is felhívta a figyelmet: „Annai tény, hogy nemcsak a gondolatok közössége s tárgy azonossága, hanem a cél s a hatás, melyet a kortársakra gyakoroltak, is az epigrammákhoz köti ezen két epistolát.” CZEIZEL János, *Kazinczy Ferencz epistolái*, ItK, 1910, 43.

³² KazKölt. I. 118.

³³ KazKölt. I. 121.

és idegen kapcsolatára utal, amely miatt Debreczen az újat nem-magyaroknak mondja: „A' német nyelv is anyanyelv. Ha ők **gazdagíthatták xenologismussal** a' magok' nyelveket: ne é mi is a' magunkét? De **Debreczen ezt nem szenvedheti**, mint a' csecsig felérő hosszú nadrágot, egy arasz mentét, titusirozott fejet. **Azt mondja, hogy ez nem magyar.**”³⁴ A Rumynak írott hosszú, német nyelvű levél szétszórta érinti mindeme vonatkozásokat, ott a magyarázat valójában az epigramma prózai átírata.³⁵

A három idézett kommentár, illetve az idézetekben általunk kiemelt részek három, egymással összefüggő ellentétet jelenítenek meg, amelyekben a szembeállított elem mindig Debreczen, csak az adott vonatkozásban más és más jelentésben:

| | | |
|-----------------|-------------|----------------------|
| Berzsenyi-levél | poétai | debreceni [köznapi] |
| Dessewffy-levél | újszerű | Debreczen [szokásos] |
| Döbrentei-levél | idegenszerű | Debreczen [magyar] |

Ha az egyes oszlopokat egybeolvassuk (poétai, újszerű, idegenszerű–köznapi, szokásos, magyar), a kommentált epigrammán túl ráismerhetünk a korábban tárgyalt *A' nehéznyelvű* értelmezői kontextusára is, kifejtettebb formában. Annak kötetbeli magyarázata a puristák magyarosító írás- és ejtémódja kapcsán tette fel a költői kérdést: „az *e magyar* a' mi *durva*?” E levélbeli kommentárok megvilágítják, miért is kapcsolódik össze Kazinczy kérdésében a 'durva' és a 'magyar': a Debreczennek tulajdonított kisajátító értelmezést (a köznapi és a szokásos a magyar) elítélő kontextusban jeleníti meg (a köznapi és a szokásos *durva*). *A' neo- és palaeologusz* példázatának kommentárjai ezzel együtt is elismerik mind a szokásos, mind az újszerű öltözködés és nyelvhasználat jogosultságát, de elválasztásuk szükségességét hangsúlyozzák, s még inkább azt, hogy nem alapozhatnak meg kisajátító identitáskonstrukciót (magyar–nem-magyar).

Kazinczy kommentárjaiban azért fordul szembe Debreczennel, mert e kirekesztő értelmezés fő képviselőjét látja benne, amit a Debreceni Grammatikára vezet vissza. Ennek Előljáró beszédében többek között Kazinczy is bírálatot kapott: a Grammatika által (nevek említése nélkül) bírált fordítók „nem akartak megmaradni a' Magyar Nyelvnek természeti egygyűgyűségében, a mellybenn áll pedig annak valóságos szépsége; hanem szokatlan, idegen, és azért dísztelen színekkel találták azt ékesgetni [pedig] a Magyarok között, még eddig ugyan, a Köznépnél vagy a tiszta Magyarság, az olyan Köznépnél tudniillik, a melly legkevesebb idegen Nemzetűekkel volt eleitől fogva megegyedve”.³⁶ A magyarság megőrzése mint az identitásképzés ideologikus alapértéke így belépett az aestheticai térbe, minősítő kritériumként funkcionált, s az átvett, vagyis idegen szépségeket mint nem-szépet eleve kizárta a poétikai-nyelvi lehetőségek közül.³⁷ Ez az, ami Kazinczy szerint elfogadhatatlan. Számára az aesthezis

³⁴ KazKölt. I. 114.

³⁵ KazKölt. II. 401–402.

³⁶ *Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság*, Bécs, 1795, XVIII.

³⁷ Lásd erről monográfiám alfejezetét: DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009, 348–350.

az elsődleges, s innen nézve a köznapiság és a szokás nem más, mint durvaság. Az idegenszerűség használata jogosult, a magyarság emiatt nem kérdőjelezhető meg. A xenologizmusok, soloecismusok azonban csak bizonyos feltételek mellett használhatóak, melyeket e kommentárokból nem fejtett ki, pontosabban nem e kommentárokból fejtett ki, hanem például a Dayka-életrajzban.

Az idézett levelek után egy hónappal debreceni ügyvéd-barátjának, Nagy Gábornak küldi *A' neo- és palaeologuszt*, egész más típusú kommentárral, hiszen, mint írja, annak „az Úr előtt nem kell magyarázat”. Neki az epigramma születésének kontextusáról szól: „Én épen ma végzém a' Dayka verseinek utolsó revisióját 's Biographiáját [...] Ezen Biographiában szó van a' Neologismusról, 's ellenségei jutván eszembe, Debreczent látám magam előtt. Im ez az Epigramma lett belőle”.³⁸ Ha fellapozzuk az ekkor befejezett, de csak 1813-ban megjelent Dayka-életrajzot, rábukkanunk *A' neo- és palaeologusz* ötletére, részletesen kifejtve és értelmezve, lényegében ugyanazon elemeket hangsúlyozva, amelyeket a korábbi kommentárokból láttunk.³⁹ Mindez arra vall, hogy az említett vers, de tágabb értelemben a *Tövisek és virágok*, valamint a Dayka-életrajz mögött közös a szemléleti háttér, így azokat testvérszövegeknek tekinthetjük. Valójában ez az életrajz Kazinczy neológiáról alkotott korabeli nézeteit összegzi, értekező szöveggént bővebben és kifejtettebben, mint ahogy azt az epigrammák, illetve azok magyarázatai tehették.

A Dayka-biográfia maga is vitapozícióból szól, a vitát ugyanúgy Debreczennel, vagyis a Debreceni Grammatika szemléletével folytatja, mint *A' neo- és palaeologusz*, noha első ránézésre úgy tűnhet, mintha itt már közeledne a Debreceni Grammatika álláspontjához,⁴⁰ hiszen egyetértőleg hivatkozik rá éppen az idegenszerűségek, a más nyelvből való kölcsönzés kapcsán. Ez a rész azonban egy nagyobb retorikai szerkezet bevezető része, az e hivatkozásból induló gondolatmenet a következő bekezdésben az ellentétébe fordul: „De bizony a' Magyar Sion' kőfalainak őrjeit is, elébb hogy elkezdenék siralmas Siralmaikat, iskolába kellene küldeni Heynéhez és Mitscherlichhez, hogy, ha mind a' mellett hogy őket édig magasztalják, nem értik, e' kettőtől [...] tanulnák-meg, szabad e vagy nem? a' szokástól – a' köz nép' szokásától! – eltávolzni, az idegent követni”.⁴¹ A *Magyar Sion* Debrecen önértelmező megnevezése volt, s Kazinczy a Csokonai-nekrológ idejétől fogva előszeretettel használta elítélő értelemben

³⁸ KazKölt. I. 123.

³⁹ „[N]émelly Vice-Ispánjaink, kik Maria Theresiának utolsó Diaetáján voltak Patvaristák, kaputrok-metszésű mentét hordanak, Patvaristájik pedig, sőt nem kevesen azok is a' kiknek Patvaristájik vannak, most midőn ezt írom, egy arasznyi mentét 's hónig-érő nadrágot. Mellyik ezek között a' magyar és nem magyar? Kívánhatja e az Urfi, hogy az Öreg-Úr is hosszú nadrágot vonjon? kívánhatja e az Öreg-Úr, hogy az Urfi is térdig-érő mentét vegyen magára? Mind a' Zrínyi' kaftánja ujak nélkül, mind a' Vice-Ispán Úr tisztes nyusztos mentéje, mind az Úrfi' dolmánykája magyar; 's elég ha ez bugyogót nem von a' filegrám-gombok mellé, 's az hajtáskát nem visel, 's koszperdet nem köt. A' fentebb-nemű prósa nem piaczi-beszéd, 's a' poesis nem prósa.” KAZINCZY Ferenc, *Dayka' élete* = Újhelyi Dayka Gábor' versei, Pest, 1813, XXV.

⁴⁰ Így értelmezi BÍRÓ Ferenc: BÍRÓ, *i. m.*, 469–470.

⁴¹ KAZINCZY, *Dayka' élete*, *i. m.*, XXX.

a bibliai allúziót Debreczenre: „Óh Jeruzsálem, Jeruzsálem!”⁴² Az utalás másik eleme Heyne és Mitscherlich Horatius-kommentárjaira vonatkozik, amelyek alapján még Kazinczy debreceni barátja, Szentgyörgyi József is nem sokkal korábban Horatiusra hivatkozott a Debreceni Grammatika álláspontjának védelmében. A Dayka-életrajz azt mutatja meg hosszú idézetekkel, hogy a nevezett helyek éppenhogy ellentétesek ezzel, vagyis Debreczen félreértette Horatiust és a Horatius-kommentárokat, melyek valójában Kazinczy véleményét igazolják a Debreceni Grammatikáéval szemben.

Ez a Debreceni Grammatikáéval ellentétes álláspont jelenik meg összegző megfogalmazásban a Dayka-biográfia sokat idézett bekezdéseiben, a Debreczenre való két utalás között: „Tudni a’ nyelv’ törvényeit elmúlhatatlanul szükség, szükség azt is tudni mi van szokásban: de azt is szükség tudni mi adhat tópicus díszt, ’s el nem feledni hogy kevés régula van kifogás nélkül, és hogy a’ regulától eltávozni sok helytt trópus vagy figura, ’s nem anomalia. Azonban igen is igaz, hogy ez a’ szabadság csak azoknak való, a’ kik a’ nyelvet tanúlták, tudják; a’ ki nem-tudva, nem-akarva, megszorulásból hibázik, járjon a’ törvény szerént.”⁴³ Nem nehéz e kifejtett gondolatban felfedezni a *Soloecismus* című epigramma már idézett pentameterét: „Nem botol a’ ki helyén tudva ’s akarva botol”. A soloecizmusok kapcsán Kazinczy többször Seneca mondására hivatkozott, így tett a Budai Ézsaiáshoz írott, már idézett 1805-ös levélben, s a *Tövisék és virágok* 1816-ban tervezett második kiadásához készített hosszú kommentárban is, noha nála valójában nem teljesen a senecai értelemben szerepelt, hiszen az idegenszerűségek használatát részben kontextualista érvekkel indokolta.⁴⁴ Ez az érv szolgál annak indoklására, hogy lehetséges idegenszerűségekkel szépíteni a magyar nyelvet, de csak az arra felkészülteknek, s csak ha az adott szöveghely indokolja. Az idegenszerűség alkalmazása és a magyar nyelv természete ebben az esetben nem állítható egymással szembe, ahogy azt szerinte a Debreceni Grammatika differenciálatlanul egybemosza. E ponton kapcsolódik a kötet arcképek-egysége a grammatico-aestheticai epigrammákhoz, bár ez az összefüggés egyáltalán nem kézenfekvő, sőt, általában az összefüggés sem nagyon érzékelhető pusztán a kompozíció és a magyarázatok alapján.

⁴² Erről és a továbbiakra nézve lásd dolgozatomat: DEBRECZENI Attila, *A debreceniség: Kazinczy és egy nyelvi paradoxon születése = A debreceniség mintázatai: Városi identitás és a kulturális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig*, szerk. BÓDI Katalin, FAZAKAS Gergely Tamás, LAPIS József, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020, 24–71.

⁴³ KAZINCZY, *Dayka’ élete, i. m.*, XXIX–XXX.; vö. CSETRI, *i. m.*, 65–66.

⁴⁴ Lásd erről DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 446–454. „Seneca szavai szerint a grammatikus nyelvi szabadságának a háttára a »sciens« (’tudva’), illetve a »nesciens« (’nem tudva’) elkövetett idegenszerűség között húzódik, ami Kazinczy számára is oly fontos, hogy egyes levélbeli idézeteiben (Gr. Majláth Jánosnak, 1818. május 31.; Kis Jánosnak, 1818. június 1.) csupa nagy betűvel írja a SCIENS és NESCIENS szavakat, ámde versében ennek csak a »tudva« vagy legföljebb a »tudva s akarva« felel meg, s elébük a vers minden változatában rendre betoldja, hogy »helyén«, összhangban a költői nyelv rá jellemzően kontextualista felfogásával.” (453.) A soloecismus fogalma tehát nem szorult a háttérbe sem a *Tövisék és virágok* idején, sem Kazinczy későbbi szövegeiben, s alapkaraktere sem változott meg (ahogy Bíró Ferenc interpretálja: BÍRÓ, *i. m.*, 463–465.).

Az arcképek-rész és a Berzsenyi-episztola

A kötet második fő szerkezeti egységét jelentő arcképek epigrammái, mint arról szó volt, a megidézett alakoknak érdemük szerint virágokat és nyilak-tövisek általi karcolgatásokat, sőt, döféseket osztanak. Döfést igazán csak a keretversek jelentenek (*Kocczantyúsi, A' Lúdhattyú*), de a virág mellé a versek többsége ad kisebb karcolást is: *Himfynek* a bőbeszédőség miatt, *Báróczynak*, hogy elhagyta a literatúrát az alkímia kedvéért, *Péczeli, Fábchich* és *Baróti Szabó* esetében pedig közösen érvényes a Fabchich-epigrammához fűzött magyarázat: „Hogy írása követőket találjon, azt az Epigrammatista nem óhajtja: de óhajtja hogy minél több Olvasója legyen olyan, a' ki azt, a' mit munkájában becsülni lehet és kell, értse.” E szerzők így nem poétai érdemeik okán (mert azért nem lehet), hanem tevékenységük hasznossága miatt kaptak virágot. A Fabchich-epigramma, pontosabban annak levélbeli kommentárja (Balogh Sándornak, 1810. április 19-én) még egy félmondatos utalást tesz Fabchich 'túl-a-Dunai dialectusára' is, ami inkább csak kontextusában rosszalló, s pusztán azért érdemel figyelmet, mert ez az egyetlen utalás a dunántúliságra a *Tövisek és virágok* szövegvilágában.

Mindössze három allegorizáló epigramma nyújtja tövis nélkül a virágot, kettő elődöknek (*Ráday, Sylvester*), egy pedig két kortársnak (*Kis és Berzsenyi*). Érdemi magyarázatot Kazinczy nem fűzött hozzájuk sem a kötetben, sem leveleiben. A *Kis és Berzsenyi* esetében a vers néhány kifejezése (*fenn-költ homlok, Spártai-Lezbósz, dalok, lant*) elég egyértelműen utal a fenséges és naiv hangnemek, óda és dal kettősségére, amelyek kortárs képviselőiként nevezi meg Berzsenyit, illetve Kis Jánost. A *Ráday* és a *Sylvester* ennyi támpontot sem ad a versbéli allegória megfejtéséhez: *Ráday* 'újabb Mózesként' szólal meg („Az új törvénynek kettős ércz táblájit / Lehoztam a' Parnassz' szent bércziről”), *Sylvester* pedig mintegy honalapítóként, s egyben *Ráday* elődjeként („Első valék én, a' ki, mint miveld / A' parlagot, törvényt 's példát adék. / Rádaim követte nyomdokom”). Ha viszont e két darabot egybeolvassuk a Berzsenyire írott episztolával, a szoros egyezések által felderül az allegória értelme.

Kazinczy 1809 őszén kezdte el írni verses levelét, melyet 'jambusainak védőbeszédül' szánt, s amelyet végül azért címzett Berzsenyinek, mert a vers tárgya a 'mesterség', ő pedig poéta. A majd csak 1816-ban megjelent episztola első teljes változata 1810 januárjából maradt fenn. Ekkortájt keletkezett a *Tövisek és virágok* első nagyobb epigrammacsoportja, köztük az éppen az előző alfejezetben tárgyalt, egymással szorosán összefüggő *A' neo- és palaeologusz, A' nehéznylevű* és a *Soloecismus*, valamint ugyanekkoriban készült a *Dayka-életrajz* is, továbbá a Berzsenyi-episztola mellé szánt (*Kazinczy* ekkori megjegyzése szerint 47 lap terjedelmű) értekezés a jambusverselésről s általában a magyar versrendszerekről, ami nem jelent meg, de amit utóbb többféle-képpen felhasznált.⁴⁵ Közös szemléleti keretben született testvérszövegeknek tekinthetjük ezeket. A Berzsenyi episztola középső nagy részét a magyar verselési rendszerek áttekintése képezi, ennek mintegy 50 soros 5. versszaka a *Sylvester* és *Ráday* nevéhez

⁴⁵ Lásd erről *KazKölt.* II. 361–362.

fűződő újításról szól. Sylvester kezdeményei után Rádayhoz kötődik, hogy a különböző versnemek „Szerelmes öszveölekezésbe költtek, / 'S visszálkodások' harcza véget ért. / 'S most a' magyar dal már görög kecskekkel / Dicsekszik”. E hosszú versszakkal szemléletében, de néhol példáiban, fordulataiban is megfeleltethető a *Ráday* és a *Sylvester* című epigramma. Ez alapján allegorizálásuk is könnyen megfejthető, hiszen a mózesi tett éppúgy a versújításra érthető, mint a honalapítás és a parlag feltörése. A 'törvény kettős ércablája' a magyaros és görögös vershagyományt jelenti, amely jól megférhet egymás mellett, mint a Berzsenyi-episztolában és a *Kis és Berzsenyi* című epigrammában, de egyesülhetnek is, ahogy *Ráday*nál és az ő követőinél látható.

A Berzsenyi-episztola versrendszereket áttekintő középső részét keretező nyitó és záróegység azonban nem kevésbé tanulságos, mert fényt vet arra a szemléleti összefüggésre, ami a versújítást tárgyazó arckép-epigrammákat a grammatico-aesthetikai epigrammákkal összefűzi. Az episztola nyitánya vitahelyzetet jelenít meg: „Hogy jambusimra gáncs fog szállani, / Előre láttam. Ők az iskola' / Törvényeit bátran által szökdösik.” Majd eljut a költői kérdéshez („De kell e törvény, kell e példa a' szépre?”), ami lényegében ugyanazt a gondolatot fogalmazza meg, mint *Az iskola' törvényei* című epigramma, amely a már említett *Az avatatlan* és a *Purismusz* között helyezkedik el. A *szép* alapkritérium volt a kötet hosszú magyarázataiban is, ez állt szemben a Debreceni Grammatika szemléletével. Ezt a szembenállást az episztola zárata explicitté teszi, a szonettírás műzsáját megidézve (mert Kazinczy az episztola előtt nem sokkal, 1809 áprilisában-májusában írta első szonettjeit), példaként az idegenszerű honosítására (különösen félkövér kiemeléseinkben):

Ki vagy te, szép Szűz? Lángoló szemed
'S e' barna, fürtös üstök, e' szemérem,
Orczáid' színe, 's e' varázs kecskek
Benned hazámnak szűltjét sejtetik.
De barna, fürtös üstököd' virágai
'S a' hang, melly édes ajkadról folya,
'S egygy mondhatatlan báj, mellyet szemem
Még egygyikén sem láta Szépjeinknek,
Külföldinek mutatnak. Ah, ki vagy?
Csudállak és szeretlek!

'S a' leány

Mondá: Nevem Xenídiön 's Magyarcsa.

Báróczy volt az ápolóm; az új
Szép Attikának méhe. Ő tanított
Engem szemérmes-édest selypeni,
'S távozni a' durva nép' beszéditől,
'S nevetni a' durva népnek gúnyait.
Kis énekem, melly hozzád elhatott,

Külföldnek éneke.

[...]

Csak a' butát rettentí az a' mi még új.

Külföld termése volt a' rózsa is;

A' mívelés belföldivé tevé;

'S olasz-eget szítt e' tetők' gyümölcse.

Jer, halljad lantom' zengzetét. Ne kérdd:

Mindég enyém volt e? **Most már enyém.**

Ne kérdd: *Törvényel eggyez é, nem é?*

Eggyez, ha szép; mert törvényt ez teszen.

A' Kellem' Istennéjít engeszteld-meg.

Gyöz, a' kinek kedvellik áldozatját.

A szonett műzsája két néven, Xenídként és Magyarcsaként mutatkozik be: az első a korábbi levélkommentárban is szereplő xenologizmusból (idegenszerűségből) származik, a másik könnyen felfejthetően a magyar-ból. A furcsa névképzések jelzik e két vonatkozás elválaszthatatlanságát. Ez a Debreceni Grammatika által megképzett idegen–magyar ellentét felülírása az idegenszerűség honosodásának képzetével, amelynek másik vetületeként a Dayka-életrajz megismétli az 1805 óta érvényes és megfogalmazásában sem sokat változott gondolatot: az a tény, hogy a magyar keleti típusú nyelv, nem zárja ki, hogy nyugati mintákat kövessen.⁴⁶ Az idegen honosíthatóságának mércéje és kritériuma pedig a szép, ahogy az erre vonatkozó (általunk kurzívval kiemelt) két sor mutatja, záráskeppen is felidézve az episztola nyitányának gondolatát. Előttünk állnak így a *Tövisek és virágok* kompozíciója által leképzett gondolati keret összefüggései: a didacticus epigrammák a *szép idegenszerűségek* mellett érvelnek, az arcképek említett darabjai pedig ennek az érvelésnek a *történeti példázatát* jelentik. A magyar versrendszerek alakulásában megrajzolt Sylvester–Ráday–Kazinczy–Dayka-vonulat Kazinczy törekvéseinek legitimációja. E legitimációs narratíva a megelőző évek stúdiumainak eredménye, a versírásról szóló tanulmányokban, a *Magyar régiségek és ritkaságok* kiadásában, a *Tübingai pályairat* irodalomtörténeti áttekintésében és sok levélben, feljegyzésben formálódott ki.

Mindez az avatottak és avatatlanok viszonyrendszerében nyer értelmet, hiszen (ahogy az aláhúzott sorokban olvashatjuk) a 'durva nép' áll szemben a 'gráciáknak áldozókkal', a kötetkompozíció alapvető ellentéte szerint. A 'durva nép' ugyanúgy 'gúnyol', mint teszi azt a kötetszerkezet metszetét jelentő *A' békákban* a békák kara a

⁴⁶ Kazinczy nem a Dayka-életrajz idején ismeri fel, hogy a magyar keleti típusú nyelv (erre utal Bíró Ferenc: BÍRÓ, *i. m.*, 457–458.), ez már meghatározó belátása volt az 1780-as évek végén is. Lásd erről monográfiám fejezetét: DEBRECENI, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*, *i. m.*, 279–286. – Csetri Lajos arra is utal, hogy Kazinczy az ellenfelek érvelését nem teljesen pontosan interpretálja (CSETRI, *i. m.*, 66.). A Berzsenyi-episztola zárlatának értelmezéséhez lásd RADNÓTI Sándor, *Jöjj és láss!*, Bp., Atlantisz, 2010, 475–481; CSETRI, *i. m.*, 170–176, főleg 175–176.

fülemülével szemben: „Eggy bús madár, / [...] – Neve fülmile – / Meri bájos zengze-
teinket / Megszaggatni jajjaival. / De nem marad-el / Az Istenek’ / Bosszúja sokáig, / ’S
a’ vakmerő / Némúlva lakol.” E gondolat és versötlet szerepel már a Berzsenyi-episz-
tolában is, a vállalható magyar vershagyományok képviselőinek (Bessenyei, Barcsay,
Ányos) felsorolása után e pársoros közbevetésben: „Az áldozatlan pórsereg körülttök
/ Bájolva gyült-fel, ’s minden hangicsálást / Zengésnek vévén, mint a’ tók’ lakóji / A’
fülmilének csattogásai mellett, / Rekedt szavával dong ’s kong úntalan.” Az ellenfél
tehát az ’áldozatlan pórsereg, a durva nép, a pórsereg, pór rend, vad nép’, ahogy az
epigrammák nevezik. Személyében egyértelműen azonosítva azonban nem ölt alakot
a mottó Goethe-idézetének Pöbelje még az arcképek-részben sem.

A Pöbel alakváltozatai és a Vitkovics-episztola

„Nyilaim nem sértenek nyilván” – írta Kazinczy Berzsenyinek másnap, hogy nyom-
tatni küldte a *Tövisék és virágokat*, jelezvén, amit más leveleiben szintén kifejtett, ne-
vezetesen hogy néven nevezve, sértő szándékkal nem támad senkit. A kötet egészé-
ben mindössze Gyöngyössi János és Lácza Szabó József azonosítható a versek utalásai
és (főleg) a levelekben hozzájuk fűzött kommentárok alapján. Az előbbire a ’parókás
Poéta’ megnevezés céloz a versben,⁴⁷ a Gyöngyössi kötete előtt álló arcképmetszet meg-
idézésével (csinos paróka–savanyú ábrázat), az utóbbira a Lácza által hírlapban közölt
cikk és gúnyvers fő motívumának és kulcsszavainak felhasználása. Kazinczy komment-
tárja nélkül az első allúzió aligha volt dekódolható, a második pedig csak a Lácza cik-
két ismerők számára lehetett érthető. Egy harmadik azonosítható személy a didacticus
részben szereplő *Lukai* című epigramma mögött sejlik fel, Kazinczy maga árulja el Kis
Jánosnak írott 1810. október 29-ei levelében, hogy Lukaira „eggy boldogtalan Hubai
Miklós nevű Kalvinista deákból Prókátorra lett emberke adott Originált”,⁴⁸ aki 1810-
ben egy Csokonait utánzó-plagizáló verskötetet adott ki. Kazinczy epigrammája nem
ad támpontot az azonosításhoz, még az allúzióként érthető első címváltozatot (*Subai*) is
a kevésbé áthallásos újra cserélte (igaz, így viszont más értette magára⁴⁹).

Az idézett levélbeli kommentár folytatása azonban további célzást rejt magában:
„Azért említem, mi volt, mert ez is *harangot kongató*.” A címzett, a közeli barát Kis
János, pontosan értette a kurzivált kifejezést, hiszen számos alkalommal olvashatta már
Kazinczy panaszát a ’mendikási harangkongatáshoz szokott publicum’-ról. A mendi-
káns a református kollégiumok kisdíákja, aki a legátust kísérve harangot húz, köszöntőt
mond, adományt gyűjt. Kazinczy szótárában a ’mendikás tonus’ a kálvinista kulturális
közeg ’fatális ízlését’ jelenti,⁵⁰ a Hubai Miklóstra való utalás így tehát a személyen túlmu-
tató jelentőséget nyer. Hozzátehetjük, Lácza és Gyöngyössi ugyancsak kálvinista volt.
Elemzéseink során a hosszú jegyzetekkel kommentált versek utalásrendszerében és

⁴⁷ KazKölt. I. 201, 204.

⁴⁸ KazKölt. I. 169.

⁴⁹ Lásd KazLev. IX. 50., 2052. sz.

⁵⁰ Lásd a KazLev. 497., 2399., 2447., 2836., 1957. sz. leveleit.

szöveghálójában rendre Csokonaihoz, a Csokonai körüli korábbi viták szövegeihez, érveléseihez, példaanyagához jutottunk, melyekben kimondva vagy sejtetve benne rejtett a Csokonairól először közvetlenül halála után megfogalmazott dehonesztáló minősítés: „holmi le nem vetkezhető *Kálvinistaság*, és a’ mi a’ Kálvinistaságnál még veszedelmesebb: *Debreczenyiség!*”⁵¹ S ha csak a kiejtésről esett szó, mint például A’ *nehéznyelvűben*, az indokok között akkor is feltűnt, hogy (mint már idéztük) „a’ Kálvin embereit tanítani kell prononciálni”, s egyértelművé vált, hogy az érvelés a Puristák ellen irányul. Kazinczy ezt gyakran úgy mondta, hogy a „Debreczeni Puristák” vagy „Debreczeni grammaticalis puritanismus” a Debreceni Grammatika nyelvtisztaság felett kérlelhetetlenül örökös szellemiségére és annak *képviselőire vonatkoztatva*.

Debreczen mint jelképes ellenfél hosszú időn át formálódott különféle retorikai alakzatok által (synecdoche, personificatio, formula, allusio).⁵² Eredetvidékére A’ *neo-és palaeologusz* idézett levélkommentárjainak odavetett megjegyzései is utalnak: „Hogy ne akadjon fel azon a’ *Kleinstaedtler?*” vagy „Debr. el nem hallgat; denn die Leute sind Kleinstädtler.” A *Kleinstaedtler* azaz *kisvárosi* mint megőrző minősítés az Árkádia-per idején, a ’debreczeniség’ attribútumaként vált hangsúlyossá, így szerepelt Kazinczy 1806. november 5-ei keltezésű, *Felelet a’ Feleletre* című vitáiratában is: „De kiki tudja, ha Debreczent ismeri, mit értenek közönségesen ’s Debreczen *Debreczenységén*, és hogy ott a’ *kis-városi lélek*, melly irtoztató játékot űz. Ott minden a’ maga szemével lát, ’s próbálja bár valaki mondani, hogy az nem mindenkor jól lát! ott minden mindent tud.”⁵³ A második mondat a magatartásként értett ’debreczeniség’ kifejezés lényegét fogalmazza meg: maga szemével lát, maga fülével hall, vagyis érdemi tudás nélkül mindig mindent jobban tud, s intoleráns mindazokkal szemben, akik másként vélekednek. A *Tövisek és virágok* didacticus részének már említett első epigrammacsoportja ezt a formulát variálja, amely utóbb, az egyetlen beszélő nevet alkalmazó A’ *vak* című epigrammában explicit megfogalmazást nyer: „Van szemed és így látsz – melly paralogizmus ez? Oh ha / Látni akarsz, jámbor Hályogi: látni *tanúl!*” Újrafogalmazva látjuk itt Kazinczynak már a Magyar Museumban hetykén hirdetett alapelvét is: „Tanúljon-meg érteni, a’ ki érteni akar!”⁵⁴ Kazinczy Debreczennel és a debreczeniséggel folytatott évtizedes vitája folytatódik tehát a *Tövisek és virágok*ban, a bírált magatartás és a jelképes ellenfél pedig valójában a Debreceni Grammatikához kötődik.

A kötet mottójának Pöbelje, amely az epigrammák álnevet vagy fantázianevet viselő alakjaiban jelent meg, egy személyben egyesült a testvérszövegnek tekinthető Vitkovics-episztola fűzfapoétájában, Hőgyészi Hőgyész Mátéban, akiről Kazinczy kijelenti, hogy „a’ Hőgyész névnek nincs célzott originálja. Ő az egész genus repraesentánsa, és nem Individuumé.”⁵⁵ Az episztolát Kazinczy bő féléves alkotási

⁵¹ KazLev. III. 278., 729. sz.

⁵² Erre és az alábbiakra nézve részletesen lásd DEBRECZENI, *A debreczeniség*, i. m.

⁵³ *Hazai Tudósítások*, 1807. I. 6. sz., 45. A ’Debreczeniség’ alak valószínűleg sajtóhiba.

⁵⁴ *Első folyóirataink: Magyar Museum*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, 2004., I. 173.

⁵⁵ KazLev. IX. 15., 2040. sz.

folyamatot lezárva, 1811 januárjának végén, két héttel az epigrammakötet nyomdába küldése után fejezte be. Eredetileg a *Tövissek és virágok* kötetecskejével együtt, egy nyomtatványként akarta kiadni, annyira párdarabnak érezte e kettőt, de aztán több okból is letett erről, s Pestre küldte nyomtatni. A 'Széphalom' mint a név nélküli kiadvány álnévként funkcionáló fiktív nyomdahelye azonban ezen is szerepel, s kiadványai közül csak ezen és az epigrammaköteten, ami ugyancsak szoros összetartozásukra utal. Az episztola Vitkovics Mihályhoz, az első görögkeleti felekezeti magyar íróhoz van címezve, s egy történetet mesél el. A beszélő egy zivataros éjszakán megérkezik egy fogadóba, ahol váratlan látogatója akad egy fűzfapoéta személyében. Az episztola nagy része az ő beszélgetésüket jelenetezi és a fűzfapoéta verséből idéz.

Kazinczy Rumynak írott 1811. január 27-i levelében az episztola történetét ismeretve kijelenti, hogy a történet helyszíne, bár nincs megnevezve: Debrecen,⁵⁶ Szentgyörgyi Józsefnek pedig e szavak kíséretében küld részletet: „Egy Episztolámban, mellyért némelly lakosa 's fija Debreczennek haragudni fog, én egy fiatal Poetával ezt a' két strophát mondatom.” Jóslata beválhatott, egy példát legalábbis tudunk, hogy volt, aki megértette az utalást, s még többen voltak, akik félreértették azt.⁵⁷ A kérdéses két strófa így hangzik:

Hogy Pázmány magyarúl alkalmasint tuda,
Tekintsd hol született, 's többé nem lesz csuda,
Szülte volna Eger, Pécs, Soprony, Győr, Buda,
Ugy szóllana, mint szóll síp mellett a' duda.

De mivel az a' táj szülte nemzetünknek,
Melly szűz birtokában vagon szép nyelvünknek,
'S fel nem vette rongyát irhás zsellérünknek:
Nagy méltán tarthatjuk egyik fő díszünknek.⁵⁸

Mint korábban is láttuk, Kazinczy szövegeinek burkolt célzásait azok érthetik meg, akik ismerik az előzmény-szöveghálót, tehát nem kis mértékben a vitapartnerek, ellenfelek. A második szakasz első két sora elég világosan utal a Debreceni Grammatika fentebb már tárgyalt szemléletére, amely a helyhez kapcsolt magyar–idegen pólusok szerint értelmez. Még egyértelműbben idézi meg ezt a versbéli fűzfapoéta alábbi ríposztja a vitában:

⁵⁶ KazKölt. II. 509–510.

⁵⁷ Kövy Sándor sárospataki professzor méltatlankodott Debrecen megsértése miatt (Helmezy Mihály-nak, 1814. február 27., KazLev. XI. 252., 2608. sz.), viszont megsértve érezte magát egész Szatmár vármegye is, ahogy erről nagyon sok helyütt szól Kazinczy.

⁵⁸ KazKölt. I. 215. Az aprónyomtatványban csak a lényegét nem érintő kisebb módosítások vannak e részben.

Magyarnak én azt ismerem, 's csak azt,
 'S nem senkit, senkit! mint azt, a' kinek
 Szép nyelve még nincs elkeverve mással;
 [...]
 Nem szabja a' törvényt, új szót nem farag,
 De a' régít érti, 's tiszteli a' szokást;
 Úgy ír a' hogy' beszél – Eggy szóval: a' ki
 Köztünk lett, köztünk nőtt, köztünk maradt-meg.⁵⁹

Kazinczy 1802. október 30-ai levelében hosszan ismertette és kommentálta azt a vitát, melyet a Debreceni Grammatika szerkesztőivel, Domokos Lajossal és Benedek Mihállyal folytatott, s amelyben a sokszor felemlegetett tétel elhangzott: „tudom, hogy a' DEA DEBRECZEN (vel imitationem DEA ROMA, fictum) – senkit nem ismér Magyarnak, csak azt, a' ki Debreczenben neveltetett, és olyan maradt, mint ott volt”.⁶⁰ A vitát csak Kazinczy interpretációja őrizte meg számunkra, e megfogalmazást forgalmazta írásaiban és leveleiben, barátai mellett ellenfelei is ezt ismerhették, erre ismerhettek rá a vers olvasása közben. „Én a' Vitkovicshoz írt Epistolában – írta Dessewffynek – eggy bohót *teremtetem*, ki az én kedves hitem' sorsosainak, a' Kalvin János fíjainak, esztelenségeket pengesse, *hogy csak Kalvinista tud magyarul*, 's mint-hogy ezt a' bohót *valahol* kelle születni hagynom, még pedig Debreczen táján, – Szatmárban születtetém.”⁶¹ E levél 1815 végén kelt, de az episztola megjelenése óta eltelt időben számos alkalommal tért ki e vonatkozásra.⁶²

A Domokosékkal folytatott disputát nemcsak a magyar–nem-magyar minősítés szembesítése jellemezte, hanem a 'poétaság' eltérő megítélése is. E vita visszhangjaként összegzi Kazinczy a poétaság és neologizmus kapcsolatára vonatkozó álláspontját 1805. március 31-ei leveleiben: „Én tehát Neologus vagyok, és azt tartom, hogy úgy kell.” Majd hozzát teszi: „Az én felem Báróczit, Bessenyeit, Virág Benedeket, Kis Jánost, Himfyt mutat a' maga Iróji közt: azok a' Tordai Leoninust 's Mátyási Józsefet mutatják.”⁶³ 1809-ben, egy évvel a *Tövisek és virágok* első nagyobb verscsoportjának

⁵⁹ E részt az aprónyomtatványból idéztük: KazKölt. I. 637.

⁶⁰ KazLev. II. 500., 539. sz.

⁶¹ Dessewffy Józsefnek, 1815. december 14., KazLev. XIII. 334., 3064. sz. Az episztolának a Domokosékkal folytatott vitával való kapcsolatára utal Bíró Ferenc is, de többek között e levélre is épülő interpretációkkal ellentétes értelemben: Bíró, *i. m.*, 463. Csetri Lajos ezzel szemben, itteni értelmezésünkkel egybehangzóan azt emeli ki, hogy „a mátészalkai Hőgyészi Hőgyész Máté szájába adott »ars poetica« mintha elsősorban a debreceni grammatika szelleme és a Kazinczy által gyűlölt »debreceniség« ellen irányulna”. Csetri, *i. m.*, 64.

⁶² „A' Vitkovicshoz írt Epistola azoknak az én kedves hitem'sorsosinak, a' Kalvin fíjainak, bolondságokat teszi nevetségessé, a' kik azt kiáltozzák, hogy magyarul csak Kalvinista tud.” (Jankovich Miklósnak, 1812. április 19., KazLev. XXIII. 205., 5776. sz.; lásd még a 2040., 2495., 2608., 2642., 2679., 2756., 2779. sz. leveleket.)

⁶³ Cserey Farkasnak és Budai Ézsaiásnak (itt az előbbinek szóló levelet idéztük: KazLev. III. 304., 741. sz.).

megírása előtt, így utal vissza e vitára: „Ha csak kadentziát találni prózai könnyűséggel irni ’s egynehány mendikási hahotára fakasztó Witzet ejteni elég, ugy igen is igaza van Domokos Lajos Urnak, hogy nekünk főpoétánk Mátyási József. Lehet e az Poéta, ha diarrheája van is a’ versek fosásában, a’ ki olly munkát ír, mint Mátyási írt a’ Magyar Nyelv dolgában? Illyen a’ Debreceni ’s Pataki cultura ’s elmesség.”⁶⁴ A Vitkovics-episztolában színre vitt beszélgetés a versbéli beszélő és a fűzfapoéta között újrajátszsa az 1802-es vitát, ugyanúgy sorra veszik a régibb és újabb írókat, mint akkor, s ugyanazok a minősítések hangzanak el.

Az aesthezis szempontját képviselő neológus Kazinczy számára a ’kálvinista ízlés’, a ’kálvinista vastagság’, ’kálvinista durvaság’ azonos a ’boldogtalan Debreceni gusztus’-sal, a ’nehézkés ízlés’-sel, amilyen ízlésű ’volt Debreczennek egy nagy fija’, Domokos Lajos. A ’mendikási harangkongatáshoz szokott publicum’, ’Mendikáshangú, tonusú emberkék’, a ’fatális ízlés, a’ mit Mendikáságnak nevezünk’ elég egyértelműen és elmarasztalólag utalnak a kálvinista kulturális közegre.⁶⁵ Kazinczy szótárában ’Debreczen’ nevet *ad a kálvinistaságnak*: a tiszta magyarság kisajátító képviselétét és egyben az aesthetikai tompaságot, ízléstelenséget jelenti, mindazt, aminek az esszenciája számára a *Debreceni Grammatika*. A magát neológusként meghatározó Kazinczy így nevezi fő ellenfelét egészen 1815-ig, amikor is megtalálja az addig le sem írt ortológus megnevezést, amely felváltja azt.⁶⁶ Ennek a közegnek a Publikuma vásárol daróczot és olajat a krajnyai vásáron, s ennek a közegnek a poétája a *Tövisek és virágok Kocczantýsija, A’ Lúdhattyú*, Lukai, azaz Hubay Miklós és a többi fantázianévvvel ellátott figura, s a Vitkovics-episztola Hógyészi Hógyész Mátéja, mint a genus repraesentánsa. Előttünk áll a Pöbel.

A *Tövisek és virágok* levélkommentárjai, szöveghálója és ennek részeként a testvérszövegek megvilágítják, amit az epigrammák enigmatikus allúziórendszere és a kötetbeli magyarázatok nem vagy csak részlegesen: a kompozíció által megformált fő ellentét mibenlétét. A gráciáknak áldozó beavatottak és az avatatlan profánusok, azaz a Pöbel egymásnak feszülése grammatikai-esztétikai elvek különbségéből és az ízlés alapvető eltéréseiből fakad. Az áldozó kötetűs tövist-nyilat, illetve virágot osztogat és Héraklésként száll szembe a Pöbel lélektelen íróival, valamint ezek durva publikumával. Az ellentétek a megelőző évtized vitáiban gyökereznek, azokból válnak érthetővé, és azok alapján azonosítható a Pöbel azzal a kálvinista kulturális közeggel, amelyet Kazinczy ekkoriban a leginkább ostoroz, s amelynek megnevezésére az általa alkotott és démonizált Debreczen-képzetet alkalmazta. A *Tövisek és virágok* hirtelen ötletből született kötetecskeje, Kazinczy egyetlen önállóan megjelent versgyűjteménye szándéka szerint tehát e viták folytatására szolgált. Támadó élének helyi

⁶⁴ Kazinczy Szemere Pálnak, 1809. február 11., KazLev. XXIII. 164., 5750. sz.

⁶⁵ Lásd az említés sorrendjében a következő leveleket: 5762., 876., 2608., 453., 743.; 497., 2399., 2447., 2836., 1957. sz.

⁶⁶ Lásd erről részletesen dolgozatomat: DEBRECZENI, *A debreceniség, i. m.*

értékét is ez jelöli ki, s csak utóbb, visszatekintő nézőpontból montírozott rá Kazinczy nagyralátóbb célzatot, ami azonban az eredeti szándékokat némiképp elfedvén máig meghatározza kanonikus helyét.

DEBRECZENI ATTILA

egyetemi tanár

DE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

debreczeni.attila@arts.unideb.hu

Volume Composition and Textuality in Ferenc Kazinczy's Tövisek és virágok
(Thorns and Flowers)

Abstract: Ferenc Kazinczy's epigram volume titled *Tövisek és virágok* (*Thorns and Flowers*) was canonised as the opening event of the debates surrounding the language reform. This paper attempts to discover the original context of the volume by analysing the cycle composition and the comments and textuality surrounding the poems. First, it reviews the circumstances of the birth and publication of the volume, it discovers the defining factors in the canonisation. Then it reviews the compositional principles of the poem cycle, then the understanding of the reference system and the textual connections of the epigrams follows. The volume (1811) is rooted in the debates of the previous decades, based upon these Pöbel, as the main opponent can be identified with that Calvinist cultural background that Kazinczy mostly criticised and which is named as Debreczen.

Keywords: Ferenc Kazinczy, epigram poetry, linguistic debate, literary approach

DOI: [10.37415/studia/2019/3-4/73-102](https://doi.org/10.37415/studia/2019/3-4/73-102).

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

